

Проф. Я. ПОЛФЙОРОВ

Грузинська музика¹⁾

(контуричний нарис)

Наші сучасні відомості про грузинську музику охоплюють, порівнюючи, невеликий час — тисячу - тисячу двісті років. Решта губиться так далеко в тіні віків, що ми навіть не можемо висловити будьяких міркувань з приводу тої музики старовинних часів. Доводиться відзначити, що історія грузинської музики, лише з деякими цілком природними відмінами, повторює характерний шлях музичної культури пригноблених „нацменшостей“ у великодержавній країні: довгий час та культура існує та переходується у „низах народніх“ у формі народньої музики, що міцно зв'язана з залишками старого національного народнього побуту, зокрема в перебудках його (різні старовинні обряди, звичаї, забобони тощо); далі та культура поступово, але вперто пробиває собі більш-менш певний шлях у церковній культовій формі (чому саме в Грузії найбільше пощастило), потім та культура починає виявляти себе у формах „легального етнографізму“, через „аполітичну“ увагу різних „аполітичних“ вчених - етнографів; нарешті, в задушливих обставинах русифікації, утиску, пригноблення, та музична культура знаходить свій вияв у творчості окремих рушіїв свідомо - національного руху, що борсаючись в тих обставинах, майже неминуче опиняються в лабетах обмеженого провінціалізму й вузько - національної обмеженості. І знов таки, і для Грузії, як і для всіх інших колись пригноблених країн, Жовтнева революція принесла справжнє визволення її музичної культури й необмежені простори виявляти чисто всі можливості музичної вдачі грузинського народу.

Наш надзвичайно стислий та мимохіть обмежений контуричний нарис і має завдання — познайомити українських читачів з історією грузинської музичної культури, а тим, цілком природно, наочно показати благодійне повітря Жовтневої хуртовини, що виплекала ще один цікавий внесок у всесвітню музичну культуру.

Народню пісню Грузії, за природних соціологічних умов, треба розподілити територіально на пісню Східньої Грузії та пісню Західньої Грузії, а соціально, кожному з цих пісень на пісню міську та пісню сільську. З боку ж музичної фактури весь народній пісенний матеріал Грузії треба розподілити на пісні: одноголосні й многоголосні, а далі на суто-вокальні та вокально-інструментальні.

¹⁾ Користуюся з нагоди висловити свою найщирішу подяку Народньому Композиторові З. П. Паліяшвілі та тов. К. С. Цагарелі за ласкову допомогу в справі ознайомлення з грузинською музичною культурою, над історично-теоретичним нарисом якої зараз докладно працює. Короткі контури того нарису тут подається. Я. П.

Східня Грузія — це та її частина, що її складають старовинні грузинські землі: Хевсурія, Пшавхевсурія, Кахетія, Карталінія та Осетія. Характерна особливість тих пісень — їх глибоко-споглядальний, мрійно-пасивний колорит, що виявлений в таких рисах: мала рухомість, повільність, млявість; пасивний, статичний ритм (тут він, власне, тільки формальний розподіл музичного матеріалу в часі, позбавлений будьякої динаміки руху); настрій — завжди споглядання, констатування минулого, ствердження фактичного.

Західня Грузія — це та її частина, що її складають землі: Імеретинська, Рачинська, Сванська, Гурійська, Мінгрельська, Абхазька. В цій частині Грузії її народня пісня має такі характерні ознаки: веселі наспіви; жвавий напружений динамічний ритм; всі голоси пісні, вся її фактура позначені великим безупинним рухом; настрій світлий, насичено-актуальний, організуюче-творчий.

Як побачимо далі, цей розподіл територіальний дав себе у великі знаки й в церковній музиці, і в музичній фактурі пісень складнішого порядку.

Соціально грузинську народню пісню доводиться розподілити на сільську й міську. Зберігаючи зазначений вище територіальний розподіл з його характерними ознаками, ми можемо навести таку класифікацію згаданої соціальної ознаки пісні: 1) пісня сільська має дві відміни — речитативна (яку співають чоловіки й жінки) й аріозна (яку співають тільки жінки); пісня сільська є нерозривна органічна частка старовинного побуту, так само, як залишків його у сучасності, що збереглися ще й досі, а тому та пісня зберігає ще й до нашого часу старовинні риси, помітні й через нашарування пізніших часів; 2) пісня міська — пісня розваги, пісня великого торговельного міста, з його неминучим космополітизмом, а тому та пісня втратила переважну кількість національних етнографічних ознак, запозичивши й зберігши з них тільки деякі невеличкі часточки окремих мелодійних зворотів та ритмових формул; решта, зокрема, гармонійне розроблення й формули супроводу (тут він зведений до примітивного, гітароподібного акомпаньяменту) відбивають на собі вплив іншої культури, відзначений тут не дуже вмілими руками.

З боку суто формальних музичних ознак народня пісня Грузії викликає великий інтерес і звертає на себе пильну увагу, така оригінальна її фактура, головне ж — вона стоїть цілковито осторонь від решти пісенної фактури. Справа бо в тому, що, при цілком природній наявності одноголосних (переважно жіночих) пісень, більшість народніх пісень Грузії — многоголосні, й саме — трьохголосні. При чому, сама фактура того триголосся дуже оригінальна. Характерно також, що і на цьому триголоссі позначилися згадувані вище характерні територіальні особливості пісень Грузії. Напр., в піснях Східньої Грузії їхній пасеїзм відбився на многоголоссі таким способом: верхній, мелодійний, голос виконує функції згадуваного млявого руху; другий, середній, голос веде іншу (це, т. зв., контрапункт) мелодію, ще більш статичного характеру; й, нарешті, нижчий, басовий, голос має довгі витримані звуки, на протязі цілих музичних речень (це т. зв., „органний пункт“, а ще краще „basso ostinato“, тобто „впертий бас“ — одна з найулюбленіших

форм доби Ренесансу в Італії). В піснях Західної Грузії їхній активний рухливий характер позначився на многоголосі цілком відмінним від попереднього способом: всі голоси в русі, всі голоси контрапунктують, даючи різнобарвний квітчастий музичний візерунок. Виняток тільки пісні Сванетії — вони наближаються до пісень Східної Грузії. Звертаючись до самого матеріалу грузинських пісень, знаходимо там переважне вживання двох старовинних тонорядів: дорійського й фрігійського. За характерну ознаку грузинського многоголосся треба вважати ходи паралельними квартами й квінтами (між іншим, це ознака далекого середньовіччя), цілими паралельними тризвуками, а також паралельними октавами, що, в переважній більшості, вміщені у горішньому та басовому голосах. За характерне також вважаємо й велику кількість дисонансів, зокрема, найрізкішого з них — секунди; та секунда раптова, нічим і ніяк не підготована у попередніх акордах; розв'язується вона завше у горішню терцію. Склад пісень, в переважній кількості, — мажорний, тільки в мінгрельських піснях переважає мінор. Ритм пісень — асиметричний, що залежить від метру тексту пісень, який весь час базується на словесній і прозовій органі в різних куплетах. Грузинські пісні — сувородіятонічні, й славетної „збільшеної секунди“ ($1\frac{1}{2}$ тони), що її вважають за обов'язкову приналежність східної музики взагалі, в грузинській пісні зовсім немає. Танкові пісні, теж в супереч поширені про грузинську музику думці, існують у меншій кількості, ніж суто вокальні, ліричні. Ті пісні завжди великого жвавого руху, ритм яких має обов'язкову характерну синкопу. Танкові пісні теж многоголосні; характерною ознакою того многоголосся є рух горішнього голосу, нерухомість другого голосу й поважне пересування баса секундами з одного „органного пункту“ на другий. Треба відзначити, що специфічні музично-технічні способи мають свою термінологію. Старовинність мови в тій термінології свідчить за далеку давнину тих способів та за свідоме їх вживання ще за старих часів. Так, наприклад, голос, що „контрапунктує“ має назву — „модзахіле“, а т. зв. „модуляція“ має назву — „чакурло“. Говорячи за народню грузинську музику, мусимо, хоч би й побіжно, згадати за національні грузинські інструменти. Як і раніш, так і тепер, у Грузії вживають загально-кавказьких народніх інструментів, спільних багатьом народам Кавказу й Малої Азії, а також і національних грузинських. До інструментів загально-кавказьких належать: тарі-перський інструмент що має 8 струн, які настроєні парами (як мандоліна); грають на ньому або пальцями, або медіатором (невеличкий трюххутний гребінець); чонгурі — триструний інструмент, що на ньому грають смичком (кеманча); зурна — духовий інструмент, прабатько нашого сучасного гобоя. До інструментів національно-грузинських належать: чонгурі (див. вище); чіанурі (або у сванетів — чунірі) — триструний, смичковий; цитра-ліра з 12 — 14 струнами, що зачіпляють пальцями; саламурі — старовинна флейта чабанів; хоротото — дерев'яний духовий інструмент могутнього звуку, дуже подібний до міцної дерев'яної труби в церковному органі; хоротото — дерев'яна фанфара, що грає дуже важливу роль в музичному

побуті Грузії; да й ра — великий бубон: долі — малі тимпани (та ламбаси), що їх, граючи, тримають на колінах; димплі-піто — маленький глиняний барабан; зверху натягнуто шкіру, що на ній грають маленькими паличками (цей інструмент не зовсім грузинського походження). Треба також згадати й за рачинську зурну — це великий ріг з „бурдюком“, який дає триголосну гармонію: грають на ньому музики — імпровізатори. З усіх цих інструментів складають різні інструментальні ансамблі. Ще й досі ті ансамблі зберегли своє побутове призначення, так само, як і окремі інструменти в тих ансамблях зберегли свою функціональну психологічну роль. От, наприклад, в музиці веселій бере участь да прі, а в музиці сумній — долі. Щодо ансамблів згадаємо тут тільки за два: 1) камерна музика, на переважну більшість побутових звичаїв, має такий склад — тарі, чіянурі та ударні, причому таріст — завше й співак, бо спів тут обов'язковий; 2) вулична оркестра, що її складають дві зурни та долі; з цих двох зурнів саме горішня має нерухомий сталий звук (сказати б, „органний пункт вгорі“), звук надзвичайно високий, що його тягнуть так довго, як собі й не може уявити європейський оркестрант; нижній голос грає мелодію, долі дають ритмовий фон; ще й досі в цій оркестрі збереглася оригінальна традиція — пісня „Сарі“, яку грають на світанку, після бенкету, проважаючи на вулицю гостей.

Церковна музика Грузії посідає окреме місце. За часів національного гніту грузинську церкву використовували національні кола, як легальну форму плекання національних музичних традицій. Церковна грузинська музика збудована на національному музичному матеріалі. Цілі церковні „обіходи“ — справжня старовинна народня музика. Індивідуальних церковних творів (як от, скажемо, Бортнянського) церковна грузинська музика не знає, є тільки обробки, гармонізації окремих осіб. Найдавніші відомості про ту музику належать до XI сторіччя. Відомо, що тоді були церковні школи, а в них — церковні нотні книги, з так званою „крюковою нотацією“. Найстаровинніша пам'ятка того часу є рукопис на пергаменті, т. зв. „Йона Модрикіле“ — учитель співу. Пізніші обробки церковної музики, не втрачаючи все того ж таки її кольориту, дали: Бенашвілі — регент, що вмер більш як 20 років тому, — він обробив церковні співи Кахетії, але, буди дилетантом, вживав для них руської гармонії; Дроздов (сучасник Бенашвілі, також вмер років із 20 тому); композитори Манадірашвілі, Чхіквдзе, Сванідзе та троє попів — Карбелашвілі, Молодінов, Мгебрішвілі. Окремо треба поставити роботи в цій галузі відомого російського композитора Іполітова-Іванова та відомого діяча й збирача пам'яток музичної етнографії — Кленовського. Захарія Паліяшвілі, нині народній композитор Грузії, свого часу теж дав обробку повного „обіходу“.

Світська музика Грузії в своїх сучасних, вже формальних художніх рисах існує, порівнюючи, небагато. Більшість видатних її основоположників — наші сучасники. Зародження її треба вбачати в тій міській пісні, за яку ми вже згадували, говорячи за народню музику. Дальшим її етапом було запозичення чужоземної культури, дилетантська мішанина, просвітянське провінціальне борсання поміж запозиченою культурою та національним

матеріалом. За тих часів у Грузії утворюється якийсь псевдо-національний стиль, що є цілком рівнобіжний нашій славетній „малоросейщині“. Проте, грузинська інтелігенція досить довгий час задовольнялася з того стилю й вважала його за „справді національний“. З діячів тої попередньої доби можна згадати: С в а н е л і — навчителя співу, регента, якого й можна вважати за своєрідний вияв грузинського „освіченого дилетантизму“; твори його до нас не дійшли, хоч це ім'я й було свого часу досить популярне; Б е н а ш в і л і, що не залишив ніяких власних творів, проте широко відомий завдяки своєму розробленню пісень; нарешті, Ч х і к в а д з е, що залишив 2 збірки дитячих пісень на національні музичні теми для шкіл.

В останній чверті XIX сторіччя починається та нова ера в музичній культурі Грузії, що її повний вияв став можливий аж тепер, останніх 10 — 12 років. Почалася доба художньої музики, музики культурної фактури, великих форм, удосконаленого оброблення. Згадаймо тут деякі окремі прізвища найвидатніших діячів цього періоду художньої музики Грузії, починаючи з старших віком та діяльністю. Найстаріший композитор Грузії — Балянчівадзе (має коло 70 років), автор опери „Зрадлива Тамара“ та низки романсів. Далі композитор, педагог, етнограф та музичний діяч — А р а к і ш в і л і — автор двох опер: „Оповідь про Шота Руставелі“ та комічної опери „Життя й радість“; автор цілої низки симфонічних творів та романсів, а також і багатьох музично-етнографічних збірок народніх пісень, з дорогочінними коментарями, що свого часу принесли велику користь, будучи майже єдиним джерелом відомостей з грузинської музики.

Найвидатніший представник старшого покоління — народній композитор та артист Захарія Паліяшвілі, автор трьох опер: „Абесалом і Етері“, „Даїсі“, („Присмерк“) і „Латавра“ (Цариця Грузії“); автор багатьох симфонічних творів, романсів, колискової пісні для голосів, оркестри, а далі транскриптованої для скрипки сольо; автор великої збірки народніх пісень, що їх він гармонізував, та другої збірки з 8 пісень, які вже обробив; нарешті, автор великої „Жовтневої кантати“ до слів поета Шаншіяшвілі. Потім іде молодше покоління композиторів сучасної Грузії. Також згадаємо за окремих його представників: 1) Д о л і д з е (33 — 34 роки) — автор комічної опери „Коте і Кіто“ (з великим успіхом ішла в Москві 1924 р.), історичної опери „Лепла“, оркестрової сюїти, декількох романів; Д о л і д з е з успіхом виступає, як диригент. 2) Т а к т а к і ш в і л і (29 років) — талановитий, з великим музичним хистом композитор і диригент, що викликає великі й небезпідставні надії усієї музичної громадськості, автор дитячої опери „Світанок“, варіацій на народню тему для оркестри, двох сольних речей для віолончелі й декількох романсів. 3) Т у с к і а (28 — 29 років) — популярний автор музики до п'єс у грузинському драматичному театрі, автор розробки популярної мінгрельської пісні „Чела“, яку він зробив для струнної оркестри. 4) К і л а д з е (років 26 — 27) — автор двох оркестрових сюїт, що з них перша у трьох великих частинах.

Отже ми бачимо, що відродження грузинської творчості, що найбільший вияв сучасної музичної культури, має місце в галузі великих музичних форм — оперова й симфонічна творчість.

За роки післяжовтневі Г р у з і я має дев'ять опер і ще більшу кількість оркестрових творів. Другий момент музичної культури, що звернув на себе увагу сучасних грузинських її діячів, то — професійна музична освіта. В Тифлісі ми маємо консерваторію, що її утримують на державному бюджеті. Вона охоплює усі музичні фахи. На чолі її стоїть Аракішвілі. В Тифлісі ж і музичні технікуми, з Кіладзе й Чхіквадзе на чолі, а також два музичні робфаки — з Л. Паліяшвілі й Г. Тактакішвілі на чолі. Маємо також і п'ять народних музичних студій. Крім того, існують технікуми в Батумі (з композитором Ш. Тактакішвілі на чолі) і в Кутаїсі (з Абашідзе на чолі). Існують музичні школи й на периферії: в Телаві, Сигнах, Самтрейді, Зугдіді, Озургетах. Отже активна композиторська діяльність, виявлена у творчості в великих формах, та широка музично-педагогічна діяльність становлять великий актив музично-громадських надбань сучасної Г р у з і ї, що в цих двох відношеннях пішла далеко вперед, перегнавши, наприклад, У к р а ї н у.

Проте, в інших галузях музично-культурної роботи Г р у з і я дуже відстає, порівнюючи, зокрема, з У к р а ї н о ю, що саме в цих галузях роботи пішла значно далі й викликала велике задоволення тих грузинських діячів, що обізнані з нашим сучасним життям. Тут ми маємо на увазі: пресу, видавництво, театральні й концертні одиниці, музично-громадське життя.

Г р у з і я не має своєї музичної преси, не має належних історичних та теоретичних видань ані популярного, ані науково-дослідчого характеру. Тільки газети приділяють трохи місця поточним, суто терміновим музичним справам. Скрутно стоїть справа й з виданням музичних творів. Так само залишається багато чого бажати і в галузі виконавчій. Г р у з і я має міцну симфонічну одиницю — оркестру Товариства Молодих Музик Г р у з і ї, з найвидатнішим диригентом, народним артистом Іваном Паліяшвілі на чолі, але та оркестра, не маючи допомоги, примушена існувати тільки протягом літніх сезонів, розпорошуючись на зиму по всіляких підприємствах. Оперовий театр значно русифікований: в ньому грузинською мовою йдуть вистави тільки грузинських опер, а решта російською мовою, а питання грузинізації всього репертуару викликає знайому нам гостру одсіч з боку фахівців. Існує на дотації капеля на 40 осіб, але вона ще в стадії розвитку, вся ще в майбутньому. Ще немає об'єднань музикантів, навіть і для захисту авторських прав композитора.

Проте і самі г р у з и н с ь к і діячі музичні, й ми, їхні ширі друзі, бадьоро дивимось на майбутнє. Оцю бадьорість, певність у майбутньому яскраво виявила братерська зустріч на Україні, в симфонічному концерті Укрфілу 28 січня поточного року, коли, під проводом З. Паліяшвілі, були продемонстровані грузинські музичні твори. Ось тоді був скріплений міцний братерський зв'язок двох культур, і, в той же час, культури єдиної — радянської. Ми спільно переконалися в тому, що Жовтень підбив усі підсумки найкращим надбанням грузинської музики минулого. Г р у з и н с ь к а музична культура розпочинає свою нову добу. Та доба мусить бути так само велична, як величний увесь наш час, що викликав до життя нову, Радянську Г р у з і ю.

Є. ХОЛОСТЕНКО

Сучасний лубок

Що ми можемо спостерігати в ділянці образотворчого мистецтва посилення тиску дрібно - буржуазних і буржуазних тенденцій — цей факт не викликає сумніву. Збільшення темпу соціалістичного будівництва, наступу на класово - ворожі сили природньо призводить до загострення класової боротьби та спроб певної консолідації й збільшення активності ворожих сил. Оскільки мистецтво з своїми специфічними засобами не тільки не відокремлене „китайською стіною“ від загально - суспільних процесів, а навпаки, перебуває в функціональній залежності від цілого суспільного розвитку й цю класову боротьбу відтворює — ми можемо спостерігати ці процеси (природні й неминучі) зокрема й у ділянці просторових мистецтв. Вони виразно виявляються й по лінії організаційній (напр., за відсутності досі класово-виразного пролетарського ядра, в певній консолідації й посиленні інших сил, виникненні нових об'єднань), і в зростанні активності певної частини мистецької „критики“ з проповіданням „вільної творчості“, мистецтва-релігії, символістичного напрямку, як неперейдених зразків мистецької творчості, що її таємниці „відкриваються“ лише „небагатьом“¹⁾ і т. інш.

Це позначається й у самій художній практиці, зокрема у ваганнях частини близьких попутицьких груп, кваліфікованих митців, напр. ОСТ'у. На Україні маємо аналогічні явища.

Але коли ми перейдемо від професійного мистецтва до мистецтва „малих форм“, масового, то тут загальна картина говорить про серйозну небезпеку й примушує бити на сполох. В масове мистецтво широким потоком вливаються ті самі антипролетарські міщанські тенденції. Але масштаби тут інші. Якщо в професійному мистецтві ці вияви ворожих впливів охоплюють і можуть впливати на незначні кількісно кола, не завжди виразні з соціально - класового боку, то в масовому

¹⁾ Див. напр. статті Є. Кузьміна, зокрема його ст. „Юхим Михайлів“ („Життя і революція“, кн. XI за 1928 р.). Але обминаючи „праці“ Є. Кузьміна, як і продукцію ГАХН у цілому, от напр. що пише Тарабукін у ст. про творчість Богаєвського („Искусство“, № 1 — 2 за 1928 р., орган ГАХН): „Он всегда писал одну картину, тема которой — судьба. Солнце для него (Богаєвського. Є. Х.) не творец, не жизнедавец, а, как для Сологуба, хищный дракон, который цепко держит пленницу - землю, пригвозждая ее остриями золотых стрел. Лик земли у Богаевского — символ, через знаки которого можно читать предначертания судьбы“. Не даремно „он часто видит сны о гибели земли. Это та длительная и злобная тьма, которая наступит в последний период существования земли“. А тому „этим диапазоном от глубочайшего пессимизма до смелого футуризма Богаевского в своем космополитизме так близок духу нашего времени с его гигантской амплитудой“. Мало того, що творчість Богаєвського подається поза якимсь часом, класами і т. ін. — вона оголошується своїм „діапазоном“, що охоплює загибель світу, землі, „длительную и злобную тьму“ й т. ін., „так близкой“ нашій добі, добі соціалістичного будівництва й пролетарських революцій. (Такими способами виправдується творчість далекого від радянської сучасності художника).

мистецтві (в цих його малих формах) справа йде вже про мільйони й до того виразних з класового боку споживачів - робітництва та селянства.

Наші сучасні лубки, різні невеликі скульптурні речі, деякі мистецькі побутові, розповсюджуються тепер у величезній кількості. За минулі роки потреба в художньому оформленні побуту широких мас зросла надзвичайно. Ці вимоги надають широких масштабів відповідним заходам у цій справі, створюють сотисячні тиражі відповідних видань і т. ін. Вже не тільки АХРР, ГІЗ, а ціла низка організацій (Транспечать, Музей Революції, Третьяківська галерея, „Книгоспілка“, ДВУ, „Новая Деревня“) випускає цю продукцію у величезній кількості. Якщо взяти інші форми просторового мистецтва масового споживання, то разом уся ця продукція, що орієнтована переважно на міського споживача, відроджує в блискучій недоторканості міщанські зразки і сюжети з відповідними формально - ідеологічними ознаками.

Еротичні картинки й листівки, пейзажі наших базарів (Харків, Київ), „зворушливі“ сцени міщанського щастя й „затишності“, різні „песики“ й „кицьки“ з бантиками, троянди й т. ін. (у виданні низки організацій, що конкурують у ділянці забезпечення художнього ринку такою продукцією) поряд одвертої порнографії становлять тут загальну картину¹⁾. При цьому досі існує „традиція“: коли заперчується доцільність цієї продукції, посилається на вимоги широких мас і зокрема смак робітництва. Але ці „грубі кон'юнктуристи“ забувають, що не всі шари пролетаріату культурно досить зміцнілі, що дрібно - буржуазна стихія впливає повсякчасно, що наш художній ринок відбиває на собі величезною мірою саме ці впливи, оскільки досі замість міщанської „пошлости“ ми тут майже нічого не маємо. Просторове мистецтво, що його ми дістали за спадщину помітною мірою відірваним від виробництва, від масового побуту, розвивається досі осторонь тиску й потрібного впливу широких пролетарських мас. Наші художні клуби являють невідрадну картину, сумнівну щодо свого художнього оформлення, де на стінах картини Бродського й Пчеліна ті самі лубки, пейзажі й т. ін. — жахливі в своїй одноманітності²⁾. А якщо взяти тактиль, наші р а д я н с ь к і шпалери з квіточками, обгортки деяких книжок, журналів, що мають масовий тираж і що завжди муляють очі, то видима річ, не маючи іншого оточення, новий масовий споживач природньо підпадає впливові й тискові цих форм, які завжди він має перед собою. Перегляньте обгортки „Красной Нивы“ з її специфічним вибором кольорових речей (тираж 110.000), „Красную Панораму“ (тираж 85.000), не кажучи вже про обгортки „приключенческих“ книжок, стінки календарів, що ними забиті

¹⁾ Зокрема продаж кустарної огидно - міщанської продукції, часто відверто порнографічної (якої наші видавництва не можуть видати), цих „солоденьких“ у „рямочках“ під склом і без нього акварелів тощо, (не маючи яких в кімнаті хоч пару, міщанин почуває себе нещасливою людиною) — практикують і широко та очевидно не без успіху пропонують крамниці ДВУ. Щоб переконатись, зайдіть до київських крамниць ДВУ, наприклад, по в. Леніна або Львівський.

²⁾ Тов. Е. Ярославський, спиняючись на цьому, пише (див. „Правду“ за 26/III — 29 р., № 69 (4203): „Необходимо более правильно поставить это дело, чтобы изгнать халтурничество, безвкусицу, чтобы эти новые создаваемые при советской власти учреждения (клубы, палаты культуры, нові будинки й т. ін. Е. Х.) и художественное свое оформление поднимали на новую ступень, чтобы они воспитывали человека по н о в о м у“.

були новорічні кіоски, нові різні листівки¹⁾, що мають за мету поширювати й наближати до мас художні цінності минулого з їх „завлекательними личиками неземной красоти“, а також часто дивну своєю відвертою порнографічністю кіно - рекламу, то будемо мати добре знайомий пахучий букет.

Чи слід доводити, що виправдання цього стану посиленням на „кон'юнктуру“ сучасного художнього ринку й ніби смаки широких мас є явне перекручування, бо тут забувається, що новий суб'єкт і гегемон мистецтва в нас є пролетаріат і в його завдання ніяк не входить пристосування свого мистецтва й світогляду до вимог обивателя, а навпаки, заперечення й руйнування цього світогляду, переборення ворожих традицій і впливів у мистецтві²⁾. Очевидно, що цій хвилі міщанської продукції й впливів потрібно протипоставити виразну класову лінію в будівництві масового мистецтва. Треба констатувати, що досі, на жаль, такої лінії тут ми не маємо. Відповідні організації й плянувальні органи зосереджують всю свою увагу й вважають за свій обов'язок влаштовувати виставки станкового мистецтва, всіляко сприяти й стимулювати його зростання загалом, не цікавлячись рівночасно питаннями масового мистецтва³⁾, мистецтвом малих форм — ІЗО — продукції масового призначення. Треба по цій лінії вжити належних заходів. Потрібно відмежувати і тут трудящого від сторонніх та реакційних творів з їх ворожим впливом. Звідки взагалі такий лібералізм повівся, що в цій, такій важливій з соціального погляду галузі, може досі й не без успіху буйним цвітом у таких масштабах спокійно зроста всяка гидота? Потрібно центр ваги в ділянці мистецького будівництва настирливо пересувати на масове мистецтво та поставити завдання перебороти розрив, що його маємо між професійним і масовим мистецтвом.

Одну з важливих тут ділянок являє сучасний радянський лубок, що яскраво стверджує наведений загальний на сьогодні стан „масового“ мистецтва.

За палкими дискусіями про долю, шляхи й перспективи образотворчого мистецтва пройшло непомітно не тільки зародження, але й стихійне, виняткове своєю інтенсивністю зростання нового радянського лубка. Переконливі для останнього є астрономічні цифри лубкових тиражів. Наведено лише деякі числа. Перші спроби в цій галузі зробив АХР 1923 і ГІЗ 1922 років. Вони були досить скромні. Лубки

1) Див. „продукцію“ Ленінградського комітету популяризації художніх видань або листівки, що їх розповсюджує „Транспечать“ тощо. Зокрема АХР теж видав у величезній кількості „гвоздики“, квіти, овочі — сюжети міщанські, обивательські. ГІЗ по цій лінії не відстає від АХР'у й сміливо може конкурувати з ним своїми троянками з „шипками“ й „без оних“, „голівками“ і т. ін.

2) Через ці окремі помилки виявляється фізіономія певного в цілому підходу до мистецьких проблем: цей останній не характеризується лише нерозумінням того, що робітничі маси є не тільки об'єкт, але й суб'єкт нового мистецтва, а має й інші ознаки. Тут є бюрократичний підхід до справи організації керівництва художнім боком такої продукції, недооцінення могутньої, зокрема організувальної ролі участі робітничих мас у розв'язанні практичних проблем художньої роботи, більше, ніж некритичне ставлення до буржуазної спадщини й її тупа орієнтація на передвоєнну якість, мистецьку форму, нерозуміння, що новий революційний зміст вимагає й нової форми.

3) Лише київська картинна галерея поставила тепер собі за своє завдання збирати та науково обробляти цей матеріал, заклавши відповідний кабінет масової ІЗО - продукції. Ці дуже цінні заходи потребують всякої підтримки й заохочення.

видавалось великого формату, дорого коштували (по 60 коп.) і тираж їх, порівняно з сучасним, був зовсім мізерний. Розповсюджувалось їх коштами установ і клубів. Але коли АХРР перейшов на формат 25 x 36 см. з ціною 10 коп., ефект був такий непередбачений, що перевищив усі сподіванки. Лубки вийшли влітку 1927 року тиражем 25 т. кожний і розійшлися протягом 3 - х тижнів. Більшість з них витримали три й чотири видання. 1928 року АХР доводить тираж своїх лубків до 200 т. кожний і вони без перерви й без зупинки розходяться серед широких мас, зокрема селянства. Лише від літа 1927 року до 1 квітня 1928 року видано було 4.000.000 лубків. Тоді в друковій було ще понад 100 назв із загальним тиражем понад 20.000.000 (що тепер вийшли й продовжують виходити). Це числа АХР'у. Та сама картина, тільки трохи в меншому масштабі, й у ГІЗ'і. Всі ці видавничі плани 1929 року ще збільшено. Якщо перевести нескладні обрахунки, додати продукцію, поки, щоправда, незначну кількісно, лубочних видань по окремих республіках Радянського Союзу, то загальна цифра вийде досить серйозна. Показова для цих вимог ринку справа з портретом т. Леніна (що на ньому спиняється в своїй статті про лубок Ф. Рогинська). Щоб довести вартість одного лубочного портрету до 5 коп., треба було загальний тираж мати не менший за мільйон примірників. Почали вагаючися друкувати й випускати його на ринок, але вже до кінця минулого року надруковано було понад 5 мільйонів примірників. Тираж був підвищений до 10 мільйонів. Чотири величезні друкарні в Ленінграді й Москві працювали з цілковитим навантаженням, задовольняючи ці вимоги.

Зрозуміло, яким могутнім засобом могла бути ця продукція, зокрема в справі комуністичного виховання широких мас, агітаційно-пропагандистським чинником для зміцнення ідеологічного впливу пролетаріату, а також у справі піднесення загальної, зокрема образотворчо - мистецької культурності мас. Але, щоб цю роль лубок міг відіграти, важливий не тільки вдалий вибір самих тем, але й саме їх трактування, реалізація мистецькими засобами, художньо - ідеологічна якість твору. Роль його може бути корисна й помітна лише за умови дійсної т. зв. ідеологічної витриманості й належної високої мистецької якості. Що цих елементарних та обов'язкових вимог не додержуються досі будьякою мірою, переконливо доводить наша сучасна „лубкова“ практика. Зокрема саме тут ми зустрічаємо ще часто явище надто шкідливе. Береться сюжет цілком радянський, навіть найактуальніша тема, але його так трактується, так перекручується, що часто зводиться до ролі поширювача анти-революційного змісту. Показова з цього боку й частина батальних лубків з усіма недоторканими особливостями дореволюційного батального малярства (гідного сторінок „Нивы“, серії картин і малюнків на теми „Отечественной войны 1812 г.“ або „подвигов Кузьмы Крюкова“ чи генерала Скобелева) і лубки на теми села, що передається у вигляді „крепких мужиков“ з підфарбованим, підрум'яненим і „разухабистим“ побутом.

Хіба подібні лубки допомагатимуть з'ясувати класовий характер нашої Червоної Армії й класовий характер громадянської війни, а ці ідеалізовані безтурботні „пейзани“ в лаптях — соціалістичному перебудуванню села, колективізації, організації бідноти? Такий підхід підмінює завдання максимально ясного й зрозумілого селові тлумачення даної теми з суті перекручуванням самих тем і гасел під кутом зору дрібно - власницько - селянинової психіки.

Н. Кравченко
„Бій червоних парти-
занів з японцями“

Лубок ГІЗ'а
Тир. 50.000

Н. Терпсіхоров
„Відпускник на селі“

Вид. АХР
Тир. 75.000

А. Куліков

Вид. АХР
Тир. 60.000

Найбільшу кількісно групу становлять лубки на теми громадянської війни й Червоної Армії. Тут видано вже десятки назов. Але даремно було б шукати серед цієї величезної продукції чогось більшого за передачу певного історичного епізоду (з спробою максимальної протокольності самого явища), героїки робітничо-селянської Червоної Армії чи розкриття соціальної суті білих армій. Навпаки, за спрямування на натуралістичне відбиття історичної події осторонь залишилися інші завдання. Головна маса цих лубків—це одноманітні сутички, епізоди окремих боїв з ефектовними вибухами убивчого вогню й усіма іншими атрибутами, багато з яких нагадують „лихие казачьи раз'езды“ Ситіна або подібні видання з часів імперіялістичної війни. Найтиповіші лубки Покаржевського, Грекова, Герасимова, Авілова, Максимова, Кравченка, Ліснера і т. ін. Досить навести, напр., „Нападение сибирских партизан на японские войска“—цю типову битву „русских с японцами“, де важко з'ясувати хто власне нападає. Зрозуміло, що агітаційна роля таких лубків, де не дається клясової інтерпретації самої події, дуже мала, а в окремих випадках вона протилежна завданням комуністичної агітації.

Лубок для села на теми сільського побуту, електрифікації, перевиборів рад своїм якісним рівнем не тільки не уступає наведеним батальним листам, а йде навіть далі щодо своєї безграмотності й ідеологічної фалші. Розповідати про сучасне село—завдання досить складне. На жаль, видані лубки продовжують передреволюційні традиції видавців відповідної продукції для „народу“, даючи ідеалізованих пейзажів, стилізаторсько-декоративний підхід, стиль „Рюс“ з усім відповідним реквізитом. Тематично він (лубок) досі не охоплює актуальніших питань, як колективізація сільського господарства, організація наймитства й бідноти, антирелігійна й антиалькогольна пропаганда. На ці теми ми не можемо досі похвалитися жодним лубком. Ці завдання, актуальні для сучасного села, зникли, їх забули видавці.

Але видавці з АХР'у могли б заперечувати такий закид в ігноруванні проблеми економічного перебудування села, сільського господарства. Вони могли б навести нам, наприклад, лубок „Чаепитие“¹⁾. На цьому лубкові намальовано накритий стіл, на столі величезних розмірів самовар, навкруги сидять окремі члени селянської родини і з ідіотським виглядом дмухають на чай у мисочках. На столі різні страви, чашки, ложки й т. ін. Спиною до глядача („задним фасадом“, що займає третину переднього плану) сидить сама господиня. Загальна обстановка доводить, що це не тільки не є незаможницька родина, а навряд чи й середняцька (останнє підкреслено й в тексті). Під усім цим такі частушки (після першого уступу, де мова йде про купівлю нового плугу, далі читаємо):

„Покупку эту праздновать
Семья вся собралась,
Тут чай со здобой разною
Откушать самый раз.
В разводах скатерть светлая
Сияет самовар;
Над чайником приветливо
Взмывает белый пар“.

¹⁾ Видання АХР — тираж 50000.

(Що це, як не ідеалізація самоварно - квасного побуту й традицій?).

„Побит крестьянский краше стал,
Достаток все растет.
В союзе хлебопашество
Все крепче что ни год“.

Що це за „крепкое хлебопашество“, яке пропагують видавці з АХР'у й як ця ідеалізація приватно - власницького господарства з плугом і родинними „устоями“ допомагатиме справі колективізації сучасного села й т. ін. — нехай міркують самі читачі. Не будемо також визначати агітаційну роль такого лубка з аналогією спроможного господаря.

Зупинимося далі лише на деяких сільських лубках. Так цілком законне здивування викликає лубок, присячений ліквідації неписьменности. Селянська „красуня“ відвернулася від учителя й з заздрістю та „вождедением“ дивиться у вікно на франтуватого парубка, який „наяривает на гармошке“. Внизу напис:

„О, не страданье,
Только мученье:
Мил на улице,
Я за ученьем“.

Не зрозуміло також, нащо було видавати лубок, де намальовано „парочку“, що курить, й оздоблювати внизу таким „глибоко - змістовним“, агітаційно - пропагандистським написом:

„Моя милка дым пущая
Меня дымом угощая“.

Але рекорд побиває лубок Терпсіхорова „Отпускник на селе“¹⁾ (видання АХР), що „разухабисто“ танцює в обіймах з „милкою“, жахливо намальований і доповнений безглуздими частушками:

„Ты меня быстрее кружи,
Сам крутись баранкой.
В старом быте мне не жить,
Я не англичанка“.

Чому „верчение баранкой“ є ознака й досягнення нового побуту, це секрет автора, як і неможливість за певними національними ознаками жити в новому побуті.

Що робить цей „отпускник“, що прибув на село, очевидно крім наведеного насадження нового побуту, можемо довідатися з цих самих частушок:

„Эх моряк, отпускничок,
Флотская повадка,
Обнимает горячо
Да целует сладко“.

Коли до цього додати „Октябрини“, дуже подібні до пристойних хороших хрестин, лубок „Червоний шлюб“, де церемонія в ЗАГС'і доповнена майбутнім життям молодих і від якого так і тхне тим фалшивим сентименталізмом, що характерний був для передреволюційних „народных“ видань, і численні інші лубки з селянами у вигляді якихсь сільських крамарів, то це дасть тут загальну картину. Ми обминаємо вже такий шедевр, як лубок Кулікова у виданні АХР

¹⁾ Тираж — 60000.

та Музею Революції. Тут намальовано молодуху, що сидить коло радіо з портретом Калініна в руках, з написом: „Я Калініна люблю даже без стеснения и по радио пошлю ему об'яснение“. У цілому ж ці лубки з їхніми безглуздими написами допомогти в корінному перебудуванні села, вихованні з дрібного власника селянина колективіста навряд чи зможуть.

Не краще стоїть справа й з лубком краєзнавчим, що повинен розповідати про побут і життя окремих народів Радянського союзу. Тут переважає або гіршого гатунку передреволюційна екзотика („Кавказький танок“), або такі шедеври, як „Украинский базар“¹⁾ у сугубо - опереткових „малороссийских“ тонах з сільськими дівчатами, що фліртують і одягнені з усією відповідністю до цих „тонів“ та всіма атрибутами, а на дальшому пляні — обов'язковим оперетковим „дядьком - хохлом“ у шароварах, — „як синє море“, що підвипив і пішов у танок. Навкруги відповідних розмірів для краю, „где все обильем дышет“, продукція баштанів і городів. Не гірший за цей „Украинский базар“, де:

Возле скрипки средь народа.
Хлебороб пустился в пляс,
Он зерно Коопу продал,²⁾
И отпраздновал тотчас „...“

„Сбор винограда в Крыму“, що більше нагадує принаймні Еспанію. На лубках дитячих, піонерських з їх дешевим сентименталізмом, що з них деякі нагадують обгортки для „душистого мила“ чи листівки Е. Бем, зупинятися не будемо. Лубків з робітничого побуту досі майже немає. Про поодинокі ж спроби в галузі цих тем яскраво говорить такий з ласки АХР'у „зразок“, як лубок Хвостенка²⁾ з написом:

„Слесарь Митька Гололупкин (чому Гололупкін?)
На купаньи в Алушке,
А текстильщик Митрофан
В Кисловодске пьет нарзан“.

Зрозуміло, цей лубок треба кваліфікувати, як шкідливий і антиробітничий. А що він своїм художнім оформленням, стилізацією під ніби „народній“ лубок орієнтований на сільського споживача, то він надто шкідливий. Зрозуміло, що такий лубок аж ніяк не допомогатиме спілці робітничої кляси з селянством. Він не тільки не буде розвіювати, а навпаки, годуватиме уявлення про міський пролетаріят, як про соціальну групу, що її життя веселе, багате й безтурботне, а разом і про місто в цілому, як гідру, що „висмоктує соки“ з села. При цьому, за таких шедеврів ми не маємо досі жодного лубка на теми в и р о б н и ч о г о, ф а б р и ч н о г о побуту.

Але огляд сучасного лубка був би неповний, якщо б ми не зупинилися й на продукції українських видавництв. Спроби кількісно незрівняно менші, ніж у РСФРР, що їх ми мали досі, не можна вважати за вдалі так по лінії ДВУ, як і Книгоспілки. Загальний стан і підходи тут нічим не різняться від стану й якості лубків у РСФРР. Тому спинимося лише на окремих прикладах. Ось лубок „За ягодами“ (худ. Івасюка), видання Книгоспілки (20.000 тиражу). Коли ви глянете на цю „даму“, що стріляє очима, сидячи в затишку й прикриваючи рукою від сонця обличчя, у вас не буде сумніву, що це, напр., в „на-

¹⁾ Видання АХР, тираж — 200000.

²⁾ Тираж — 60000.

ціональному вбранні“ одна з представниць тієї „української культурної верстви“, яких можна було бачити в автокефальних процесіях та огорожі Київської Софії. Біля неї два глеки з ягодами, про які не може бути сумніву, що не вона їх назбирала. Навколо „рідні“ квіти, зелень, сонце, плахта з китицями тісно перетягнута в талії поясом й т. ін. Формальні особливості лубка гармонійно поєднані з його змістом. На кого орієнтована ця міщанська продукція, що видається в кількості 20.000 примітників, психо-ідеологічним виявленням у мистецтві, яким соціальним прошарованням належить така художня творчість, не треба зазначати. „Українська культурна верства“ може бути задоволена, бо вона матиме чим оздобити свої родинні алькови й вогнища. Інші лубки, як напр. батальні („Котовський на чолі Червоної кінноти б'є петлюрівців“ й ін.) мають ті самі властивості, що й аналогічна продукція АХР'у та ГІЗ'у.

* * *

Загалом видано вже величезну кількість нікому не потрібної продукції, а іноді виразно шкідливої. Коли погано тут стоїть справа з агітаційно-пропагандистською ролею лубка, то не кращий їх якісний художньо-ідеологічний бік. Нapis тут ще часто не відповідає фактичному змістові самої речі. Треба притягти до цієї важливої ділянки нові, зокрема молоді художні сили й покінчити з обмеженістю, анонімністю, кустарництвом та забезпечити належне, чітке керівництво цією справою відповідних видавничих організацій. Треба вжити низку практичних заходів, як систему широких конкурсів та виставок їх наслідків, притягти загалом увагу широких кол пролетарської суспільності до цієї важливої галузі культурної роботи. Треба боротися з перекручуваннями на ґрунті грубої „кон'юнктурності“, що призводила й призводить до перетворення лубка з засобу й чинника комуністичного виховання мас часто на його діаметральну протилежність. Треба боротися з ворожими тут впливами і розповсюдженням чужої нам продукції в мільйонах примірників. Треба покінчити з небезпечними тенденціями тягтись у хвості в „Ситінських“ видань, що мають всі якості масової художньої продукції для „народу“ в умовах капіталістичної системи. Це шлях найменшого опору, а саме в цьому напрямку зроблено вже багато кроків.

У цілому слід сигналізувати про небезпечний стан у цій ділянці культурної роботи. Потрібний контроль і планування всього художнього виробництва та продукції й використання її в інтересах соціалістичного будівництва. Питання про масові форми мистецтва має глибоко принципову вагу. Наше мистецтво повинно скеровуватись і розвиватись шляхом масових форм, бо лише масове мистецтво може задовольнити й відповідати його соціалістичному наставленню. Це питання має й величезну політичну вагу. Потрібно перевести за участю робітничих мас кампанію, що дала б можливість цілком викрити перекручення та вади в галузі художньої продукції масового призначення.

Від редакції: Даючи місце цій статті, редакція зазначає, що автор не дав оцінки продукції лубка видавництва УСРР.

М. Івасюк

„По ягоди“

Вид.
„Книгоспілки“

Тир. 25.000

„Базар на Україні“

АХР. Тир. 200.000

П. ПОДОЛЬСЬКИЙ

„Ашінівська експедиція в Абесінію, в 1888 році“¹⁾

(АВАНТУРА ЦАРСЬКОГО УРЯДУ)

ПЕРЕДМОВА

Перше ніж почати опис цієї правдивої оповіді, не зайво буде торкнутися деяких подій, які під той час творилися на політичному обрії європейських держав. Саме тоді, за кілька місяців перед цією подією, між двома європейськими державами, Росією та Францією, відбулися приятельські одвідини військовими ескадрами. Насамперед зробила одвідини Франція, пославши свою ескадру до Кронштадту під керівництвом адмірала Жерве, а потім російська ескадра одвідала „Тулон“ (Франція). Обмінявшись візитами, опісля всіх урочистих святкувань з цього приводу, почалася між ними політична близькість, коротше мовити — утворення спілки. Як Франція шукала собі дружого спілника, то вона запобігала біля російського ведмеда і чого домогалася, те й одержала. Вона охоче зробила позику гарненьку в кілька сотень мільйонів російському урядові на будівлення фльоти, фортець та на переозброювання нових калібром гвинтовок та гармат і добре взяла в шори цього ведмеда, заготовувавши собі гарматного м'яса задля майбутньої війни з німцями.

На третій частині світа в далекій Африці Італія розпочала військову авантуру проти Абесінії, думаючи приборкати до себе напівкультурних абесінців, що їй, як відомо, не вдалося, бо ці напівкультурні дикуни задали такого чосу культурним італійцям, таку нечувану поразку, полонивши добру половину італійського війська, а другу дощенту розбивши та прогнавши з своєї землі, що культурні італійці ще й досі відчувають цю ганьбу.

Ось в цей саме момент російський уряд під цей гамір затіяв ризиковану авантуру, думаючи в каламутній воді рибку впіймати, придбати собі нелегальним шляхом морську базу на Червоному морі, утворити колонію на африканському березі, утворивши так звану Ашінівську експедицію в Абесінію — духовну місію, про яку я хочу оповідати.

Визнаючи, що ця моя праця має у всіх стосунках не мало хиб з літературного боку, бо виклад і стиль потребують вельми гарної правки, я все таки визнаю, що вона, як спомини учасника цієї експедиції, в котрій я теж відігравав деяку роль, буде цікава.

¹⁾ Від редакції: Подаємо ці спогади без змін, зберігаючи стиль автора. Не вважаючи коментарі, що їх подає автор, за ґрунтовні, редакція розглядає ці спогади, як історичний документ, що ілюструє безглуздий авантуризм колоніальної політики царату.

Я не оповідання пишу, а тільки пригадую події з давнього епізоду, котрий відбувся 40 років тому, в якому відігралась велика трагедія, котрої я сам був свідком, котра ще й досі жива в моїй пам'яті. Історія ця правдива, вона яскраво змальовує одно із ганебних явищ колишнього царського уряду, котрий заплутався був так у цій справі, яку натворив, що не знайшов іншого виходу, як зректись своїх вчинків, відмовившись, що він ніякої експедиції не посилав, і таким чином віддав людей на поталу, осоромивши себе на цілий світ. От цю сторінку ганебної історії політики царизму я хочу виявити, винявши її з архіву, і зняти з неї печатку. Всі часописи та журнали в той час вельми багато писали, але політичного боку не торкались; аж після знищення цієї експедиції чи авантури виявилася вся ганебна сторінка цієї епопеї, але уже нічого не писали, бо цензура в той час була на варті і за відвагу написати правду про це звичайно що по голівці не погладила б.

БІОГРАФІЇ КЕРІВНИКІВ ЦІЄЇ АВАНТУРИ

М. І. Ашінов і архімандрит о. Паїсій

Начальник експедиції Микола Іванович Ашінов, на якого царський уряд звів керувати нею, суб'єкт досить таємничий, біографія його заплутана і вона складається з кількох версій, так що на якій можна зупинитися і яка з них правдива, сказати досить трудно. Газетні інтер'юєри нічого не змогли здобути від нього самого, він сам власне хотів, щоб про його менше знали, про його родовід та інше, він бажав з себе являти якогось таємного лицаря, удавав, якогось Стеньку Разіна та Єрмака. По одній версії він родом з Дону, син донського козака, любив удавати з себе Єрмака, по другій він з Кубані, нащадок запорожців, хоч з української мови ні бельмеса не тямив, по третій версії він міщанин міста Царицина, а яка з них дійсна, ніхто не відає, кожний журнал чи газета вважали своє дійсним.

На вид він був чоловік мужикуватий, грубо - зіплений і зовсім не інтелігентний. Нащот освіти трудно мовити, бо він зовсім був небалакучий, — тип середнього зросту, опецькуватий, широкоплечий, років 40 — 45, рудоволосий, скоріше жовтогарячого кольору, особливо борода його вогненного запального кольору, широка, як лопата, мало не до пояса, погляд похмурий, раз - у - раз насуплений. Любив пишно та багато одягатись у козацький одяг, у цій галузі він дуже був захопаний, у його було безліч коштовного козачого одягу, він на день по два, по три рази зодягався в різні одяги, чи запорожцем, чи донським, то кубанським (черкеським) козаком, то в історичний російський боярський одяг. Зброя теж коштовна: кинджал, шабля в золотій оправі та в каменях. Дружина його Софія Іванівна, уроджена Ханенко, чи дійсно, чи ні, як вона удавала себе, що вона нащадок гетьмана Ханенка. Родом вона з Чернігівської губ.; зоставшись молодію удовицею після першого чоловіка, вона втьопалася в жовтогарячу бороду та козацький одяг Ашінова, віддала йому руку, серце й своє багатство, величезні капітали грішми та мастки. На ці самі капітали, на ці кошти, вони обоє любили мандрувати по цілому світові, процвиндрюючи їх. Освіти вона була гарної, досить того, що вона дійсно керувала цією справою, про освіту її свідчило знання чужоземної мови, на шости язиках, жінка молода, років 30, ексцентрична і з психічною хвилю. Здебільшого вона любила зодягатись у мужський, хлоп'ячий одяг, удаючи то пажу, то козачка.

Преподобний отець Паїсій, начальник духовної місії, чернець з костянтинопільського Афонського подвір'я, був викликаний задля керування місією Місіонерським Товариством з Петербурга. Людина не вельми презентабельна на вид, тип євнуха, обличчя кругле, слейне, з ріденькою цапиною борідкою, наче обсмиканою, зовсім без вусів, в додаток не грамотний зовсім, бо як це не дивно, але це факт, що він був зовсім неписьменний. Службу в церкві, коли хоч рідко траплялося правити, він правив на пам'ять, читаючи і євангеліє по пам'яті, зате він був оратор некепський, як духовний проповідник. Ашінов з жінкою були, власне кажучи, обоє з психічною хобою, одне другого варт, обоє мрійники: наслідки показали, що вони обоє мріяли досягнути чогось надзвичайного, щоб вславитися чимнебудь. Особливо сам Ашінов готовий би на вчинок, як той Сезостріт, що підпалив церкву Діяни Ефеської, щоб тільки вславитися чим¹⁾. От і ця чета, швендяючи поза кордоном, і забрела на африканське побережжя, що в Таджурській²⁾ затоці, поблизу французьких колоній Джібуті та Обок. Зустрівшись з абесінськими черцями, які їхали до Бру-салиму, він укупі з ними пробув щось зо два місяці, за їх допомогою його дружина склала російсько-абесінський словник, який Ашінов надрукував в Росії і видав за своїм підписом. Він ще тоді, у першу цюю подорож, розвідав про Абесінію і замислив добратися туди. От щоб надати собі величності та пихи, він налагодився у подорож другу, до Африки і найняв собі на почесну охорону 10 чоловіка. Озброївши їх, зодягнув у козацький одяг і мріяв прямо поїхати до Абесінії, щоб зробити візиту самому абесінському цареві, „негусові“ Іванові II - му. Від берега Червоного моря дорога до Абесінії йде від французької колонії, цілий місяць треба йти валкою. Отже мрія його була така завзята, що він, переборовши усі труднощі подорожі, дійшов до абесінського кордону, через країну данакілів та сомалійців, добрався до надкордонного міста Гондар, але далі просунутися було неможливо до столиці Адіс - Абеби, де жив сам цар-царів, негус Іван, бо воевода абесінський Рас Алула³⁾ не пустив його туди, не вважаючи на коштовні подарунки, якими Ашінов його обдарував та його челядь, бо політичні обставини були такі з приводу абесінсько-італійської війни, що не можна було бути певним, що він людина лояльна, а не якийнебудь італійський шпик, вивідувач. Тоді Ашінов повернув назад. Ідучи через країну сомалійців, що межує з Абесінією, він познайомився з сомалійським ватажком Ма-гомет - Лейту. Це войовниче населення промишляє скотарством, а ватажок живе здебільшого тим, що збирає бакшиш⁴⁾ за перехід валок (караванів) через свою землю. Коли купці чи мандрівники не за-платять охоче, добровільно митної оплати, то ватажок тоді вчинить озброєний напад і пограбує всю валку. Це дійсно є його законне право.

Деякі європейські валки ігнорують законні вимоги дикунів, маючи озброєну силу, і тим гірш самі собі шкодять. От коли Ашінов зустрівся з цим ватажком, то він так його вдовольнив щирим бакшишем, що той вшанував Ашінова найвищою ознакою в дикунів — він учинив з Ашіновим побратимство. Ашінову прийшлося погостювати

¹⁾ Автор мав надумці, звичайно, Герострата. Ред.

²⁾ Баб-ель Мандебська протока Таджуро проти Адена, що на азійській частині світу.

³⁾ Рас-Алула — князь.

⁴⁾ Бакшиш — подарунок, гостинець.

у цього ватажка щось зо два тижні, вони обидва так уподобали один другого, що вчинили між собою корисну спілку. Соманлійському ватажкові дуже важливо було мати вогнестрільну зброю для його війська, котрого у його було тисяч вісім. Тут у них розмова торкнулася відношення соманлійців з французами. Ашінов здивувався, що у соманлійського ватажка є частина землі, котра підходить клином до Таджурської затоки і межується з данакілями; на тій частині єсть старовинна, ще єгипетська фортеця Сегалло. У цій фортеці ніхто не живе, а тільки одержується французький прапор, за котрий, як він каже, французи йому платять бакшиш, бо їм, як він мовляв, це треба задля переходу їх пароплавів. Ашінов, довідавшись з слів дикунів, що французи не мають офіційних умов на папері, щоб володіти тією фортецею та частиною терену, що належить до неї, тут у його і з'явилася думка скористуватися цим випадком, щоб здобути цю частину терену і фортецю задля російського уряду. Таким чином, Ашінову вдалося нахилити на цю згоду ватажка. Ашінов обіцяв доставити йому зброю, а за це ватажок дає Ашінову ту фортецю з землею навкруги по 30 верст. Корисна комбінація, як задля російського уряду, так задля самого Ашінова. Я забув нагадати, що при всіх зносинах з тубільцями Ашінов мав біля себе молодого копта, тубільця, 18 років, звали його Аварка; цього копта він ще у першу подорож узяв з собою в Росію, де навчив його трохи грамоти та російської мови; той Аварка і був за перекладача увесь час з тубільцями. Склавши цю угоду, Ашінов одержав за бакшиш два струсі і повернувся до Росії. Його метою було тепер дістатися до Петербургу, до царського палацу.

Як видно, царський уряд ухвалив таку пропозицію, яку Ашінов пропонував, для уряду дуже велика потреба мати свою базу в Червоному морі, де могли б вантажитися вугіллям кораблі, як військові, так і торговельні, де могли б робити запаси і ремонти. Тоді було утворено цю експедицію під назвою „А б и с с и н с к а я д у х о в н а я м и с с и я“ і додатково „Ашиновская Экспедиция“.

Незабаром і в пресі повсюди було оголошено про цю експедицію. Як вона провадилася і чим закінчилася, про це і буде оповідано далі.

ОД'ІЗД З ОДЕСИ ЕКСПЕДИЦІЇ.

10 - го грудня 1888 - го року в місті Одесі біля причалу, в Карантинній гавані, стояв пароплав Р.О.П.И.Т. „Корнілов“, готуючись одпливати за кордон. Погода зранку була похмура, але тиха, часами перепадав сніг і знов переставав. Була десята година ранку, пароплав мав одійти о 4 год., після полудня, але на причал і в гавань насувала велика маса народу, уже біля 12 год. дня на причалові не було де яблукові впасти. Такого стовпища людей можна було бачити в Одесі, коли відбувалися „особливі події“, як проїзди членів царської фамілії або як спускався на парашуті з аеростату відомий французький літун Шарль Леру та ще як одправляли на заслання на о. Сахалін каторжників, з якими тоді їхала на заслання славетна, всім відома злодійка „Золота ручка“ (Сонька Блюфштайн). Тоді все громадянство Одеси також з самого ранку товпилося на причалі біля пароплава, щоб глянути на цю славетність. Не було ніякої змоги позбутися натовпу публіки, лиш вчинити її волю, бажання — показати публіці саму Соньку, що поліція і мусіла вчинити. Коли Сонька вилізла із трюма на палубу і з'явилася перед публікою, наче

яка театральна діва, то її зустріли такими оплесками, якими звичайно вітають славетних артистів; халамидниця Сонька, як королівна яка, уклонилась скільки разів по-театральному і через хвилину сховалась назад у трюмі; аж тоді задоволена публіка почала розходитися з причалу. Що ж це була за надзвичайна подія 10 грудня 1888 року, що притягнула півміста публіки на причал? Ця подія, що примусила охочу до сенсацій публіку так терпляче ждати на причалі, була експедиція в Абесінію, що од'їжджала в той день. Пароплав „Корнилов“, котрий робив рейси за кордон, крім пасажирів прочан в Єрусалим, котрих віз до Яффи, забрав із собою експедицію, що складалася з 215 чоловіка. Газети та журнали повідомляли про це більше як місяць. Власне це була духовна місія, котра складалася з сорока ченців. Керівником її був архімандрит Паїсій; місія була утворена на кошти доброохочих жертвувателів—православних московських купців, які відозвалися щиро на заклик Місіонерського Товариства, які ніколи не відмовлялися на це кидати тисячами. Всі монастирі на Старім та Новім Афонах, Єрусалимі та по всій Росії підтримувалися крім прочан, що несли свої вбоги достатки, купецтвом, котре цілими пароплавами та потягами провадило своїм молельникам харчі та одяг. Я сам був на пароплаві, який московське купецтво навантажило повний усякого майна та харчів на Афон, і пам'ятаю, як ящики, зірвавшись з ланцюга, що підіймали лебідкою, порозбивалися з баликами та ікрою паюсною. Крім наливочок усяких, що тут же плясечки порозбивалися, крім сира та усяких консервів, були і московські найкращі ковбаси. Все місіонерське майно було найкоштовніше—московське купецтво не поскупилося задля просвіти дикунів, задля проповіді євангелія, котре одно було варт десять тисяч, бо було в золотій палітурці. Найкращі коштовні ризи, келихи та корогви, хрести, паникадило, все було золоте або срібне. Разом з місією духовною було ще 75 чоловіка, котрі були охороною місії, бо в африканських пустелях було небезпечно від нападу дикунів в дорозі, бо від берега Червоного моря до Абесінської країни треба йти валкою ще цілий місяць. В охороні було різноманітного люду: тут було кубанських козаків 25 чол., осетин кавказьких 15 чол., військових запасних 15 чол., решта були скільки чоловіка інтелігентної молоді, між якими було два студенти харківського університету. Імена деяких з головних членів експедиції були такі: головний керівник експедиції, Микола Іванович Ашін з жінкою Софією Іванівною, ад'ютант його Цейль, осавул Нестеров, начальник духовної місії архімандрит Паїсій, поручник військової служби Міхалапов, студенти Біляєв та Вороновський, які були, як казав Ашін, для наукової мети експедиції. Вербування для експедиції, в охорону місії відбувалося в місті Одесі. Охочих було занадто багато—завербовано було понад тисячу чоловіка, але Ашін узав тільки 75, а решту, як він казав, залишив на другу партію після першої.

Вербунок в експедицію робили уповноважені Ашіним його ад'ютант та осавул Нестеров. Мета цієї експедиції усім вербованим пояснювалася цими уповноваженими дуже туманно: агенти ці не шкодували фарб, розмальовуючи мету експедиції. Перш усього було з'ясовано, що абесінський цар Негус Іван II - й прислав через Ашіннова, який був в Абесінії і гостював в негуса, листа до царя Олександра III - го; у цім листі він називав руського царя своїм братом; він крім листа прислав ще багато коштовних подарунків для самого царя й його службовців, міністрів, усяких матерій, шовку, оксамиту та

грезету, два струсі живих і двох своїх дітей — сина та дочку в науку до російських шкіл, яких просить нашого царя узяти під свою опіку¹⁾. Він прохає нашого царя, щоб він прислав до Абесінії православну місію з попами, щоб там провадити проповіді та навчати тубільців закону божого²⁾. Крім того закликає і вільних людей руських на переселення до Абесінії і дає землі для оселення, обробляти землю та навчати всякого ремесла. Тому при вербункові людей вимагалось, щоб усякий знав якенебудь ремесло. Набирались жонаті з сім'єю і не жонаті, але з наказом брати з собою дівчат наречених і що потім будуть їх вінчати в Абесінії. Додавали, що країна та розкішна, як пишний рай, де зими ніякої не буває, де рослини такі, як померанчі, цитрини, фініки та банани ростуть. Набираються усі члени на строк трьохрічний, по скінченні цього строку хто бажає вернутися назад в Росію, тому за службу буде видаватися нагорода грішми і на подорож додому, а хто залишиться там, то звичайно буде хазяйнувати. Звання в членів експедиції буде так, як у запорожців, будуть лічитися вільні козаки, за отамана буде М. І. Ашінов, він має чин „від самого царя“, який нагородив його чином генерала - ад'ютанта. Було ще дещо обмовлено, наприклад, що в подорожі може доведеться нам інколи терпіти недостачу харчів та водив африканських пустелях, то щоб ми не ремствували на тимчасове бідування, пам'ятаючи, що нас у цім попереджено. На такий заклик і такі умови було багато дуже охочих, були такі, котрі пропонували на свій власний кошт їхати в Абесінію, це вже мабуть були такі, котрим треба було утікати від якоїнебудь кари, від закону карного та за другі які провини, були і жінки, які хотіли утекти від своїх чоловіків. Тут буде цікава іще одна сторінка неприємна, що агенти уповноважені набрали скільки чоловіка одеських типових золоторотців, але кваліфікованих халамидників та зломщиків замків, та нас. Невідомо, чи з метою якою, чи помилково це було зроблено, але швидше, що з якоюсь метою. Мої увіходини до експедиції відбулися випадково, ще до вербування всіх членів. Діло було на пароплаві, що робив рейси по кримсько-кавказькій лінії: в місяці вересні пароплав ішов з Батума до Одеси, на ній їхав Ашінов і віз з собою 15 чоловіка черкесів (осетин), які в подорожі на палубі увесь час витанцьовували свої національні танці з кинджалами, лезгінку тощо. Тут і було усіма пасажирами та командою провідано, що буде вербуватися в експедицію багато людей. Я в той час служив на пароплаві у машинній команді і коли на запит самого Ашінова, чи прийняв би він нас (ми підійшли до його удвох), він відповів, що овшем, якщо ми на щонебудь здатні, ми йому сказали, що служимо на пароплаві; тоді Ашінов відповів, що з охотою візьме нас, що йому такі будуть потрібні, бо він буде мати свій пароплав на Червоному морі³⁾. Він дав нам картку і велів з'явитися в Одесі в

¹⁾ Ця казка цілком уже видумана була либонь самими агентами Ашінова, бо в газетах про це не було, можливо, що це було вигадано з приводу того, що Ашінов вивіз копта Аварку, котрий служив у нього за перекладача і якого він держав при собі і надавав йому ваги, ніби він не простого роду, а якийсь цесаревич.

²⁾ Абесінія — християнська країна, але догмати релігійні різняться у всіх від православної релігії. Наприклад, служба божа в них провадиться в церкві, де грають на бубні і танцюють священні танці.

³⁾ Цікаво було б знати, задля чого Ашінову знадобився б пароплав на Червоному морі, коли, як відомо, Абесінія від морського берега лежить за місяць подорожі на суходолі; дійсно, що у його мета була зовсім не Абесінія, а щось інше, і виявилось потім, що це правда. Абесінія була ширмою для дійсної мети.

Кримський готель, що на Сабанєєвим мості, де я через кілька днів був прийнятий адъютантом Ашінова. Усіх членів експедиції, крім кубанців та осетин, було обдурено, що буцім то усі члени експедиції набираються без всякої плати, аж в кінці трьохліття будуть видавати нагороду, а опісля виявилось, що кубанці та осетини одержували добре жалування. До самого того дня, коли ми мали виїхати з Одеси, увесь час, щодня газети повідомляли про деякі моменти пробування Ашінова в столиці, бо він зараз же з Одеси, по приїзді з Кавказу, поїхав до Петербургу. Наприклад: „Учора о такій то годині, Микола Іванович мав щастя уявитися в зимньому палаці Государю Імператору“. Або: „Наш вельмишановний мандрівник М. І. Ашінов на аудієнції в палаці був ушасливлений милостивою увагою Госуд. Імпер.“.

Знову: „Наш відомий мандрівник М. І. Ашінов на вчорашнім уявленню в палаці був дарований орденем таким - то і в бесіді з його імпер. Величністю провів цілу годину“. Оцими звістками нас дарували і все громадянство всі часописи. Ясно, що за кордоном немало звертали уваги на цю подію, по всьому було видно, що експедиція йде легальним шляхом, не було ніякого сумніву, щоби це робилося крадькома, інакше нам було б наказано бути обережними і не розголошувати таємниці, якби вона була, ще в Одесі, до од'їзду. Тимто́ нам дивно було, коли напередодні од'їзду, смерком, нам було звелено усім вирядитись на причал до пароплава яко мога таємничо, щоб не звертати нічиєї уваги. Таким чином ми поодинці, по двоє та по троє зійшлися на причалі увечері і навантажилися на пароплав і там уже почували, крім головного начальства свого, котре з'їхалося на другий день, за 2 — 3 годині до відбуття пароплаву.

Перед цим, ще за два тижні, трапилися дві важливі події, які трохи не перешкодили відбутися в подорож експедиції. Усю експедицію спершу мав взяти величезний пароплав добровільної фльоти „Москва“, який уже заздалегідь повантажив на себе майно експедиції, котрий був зафрахтований спеціально задля експедиції, але за два тижні, по телеграфу, одержано було наказ припинити од'їзд до слушної нагоди. Було це з приводу того, що за кордоном дехто був цим уражений, особливо італійці, котрі провадили війну з Абесінією. Вони дійсно були схвильовані цим випадком, підозріваючи, що Росія Абесінії посилає поміч людьми та зброєю. Раптом пароплав розвантажив майно експедиції на причал. Тоді Ашінов негайно вирішив до Петербургу. Що і як він там робив, але взяв дозвіл на подорож, на свій власний кошт і на свій ризик.

Він запевнив уряд, що проїде безпечно до місця призначення, бо як, мовляв, не тепер, то далі буде зовсім неможливо. За скілька днів до виїзду він зафрахтував пароплав Р. О., який робить рейси по олександрійській лінії, між Одесою та Порт - Саїдом, довести експедицію до Порт - Саїду, а далі він зафрахтує якийнебудь французький пароплав, котрий пливає по червономорській лінії. За цих скілька днів, ще до приїзду Ашінова з Петербургу, до нас, де ми, чоловіка 30, мали тимчасове помешкання, з'явився чоловічина; він повідав нам про своє лихо, яке його спіткало через Ашінова. Недавно він оце приїхав з закордону, де вештався та бідував, доки трапилася йому нагода на якомусь вантажному пароплаві за працю проїхати до Одеси. Ще торік він був разом ще з деякими товаришами найнятий Ашіновим у подорож, для охорони його в Абесінію; було їх 10 чоловіка; не доїхавши до центру цієї країни, куди він бажав, до столиці, він повернув назад і в данакільським місті Таджурі, в затоці, залишив їх усіх,

обіцяючи, що через два місяці він повернеться з партією експедиції, а замість двох місяців він цілий рік не давав про себе ніякої звістки. Залишивши мало харчів та коштів на удержання, люди почали бідувати, не маючи харчів. Скільки місяців тубільці данакілі підтримували їх, чим могли, давали то дурри, то м'яса, то якої овочі чи садовини, але вони й самі дуже бідні, не могли нас харчувати далі. Таким чином товариші порозбігалися, хто куди міг, не діждавшись Ашінова. Одні пішли до французької колонії „Обоку“, двоє в Джібуті, четверо подалися з ним до англійської колонії Адену, а двоє залишилися в Таджикирі. І от він, нарешті, пройшовши митарства, бідування, опинився в Одесі, щоб знайти Ашінова і вимагати з нього платню за потрачене врем'я, за цілий рік. Видко було, що чоловік постраждав та набрався лиха, блукаючи голодний. Він не скупився ганьбити Ашінова, називаючи його мошенником, обманщиком, жуліком. Він умовляв нас усіх схаменутися і кинути це все, бо це якесь шарлатанство. Ашінов, по його словах, зовсім не був в Абесінії, бо коли його зупинили на абесінським кордоні перше, як він був з ними торік, то і тепер не пустять. Розказуючи це все, він скрізь ходив і по установах деяких і оповідав. Декого він дійсно збив, і ті одмовились їхати, але як повернувся Ашінов з Петербургу і дізнався про цей неприємний випадок, то зараз же оголосив, що той чоловічина злодій і дезертир і що він його шукав давно, наказував не слухатись його, бо він брехун, похваляючись, що він звелить його заарештувати. І дійсно, незабаром чоловік цей зник, але перед виїздом, напередодні, дехто бачив його і він мовчав уже про Ашінова і нікого не вмовляв залишитися. Він зовсім не був заарештований, а мабуть Ашінов задовольнив його вигоди за потрачене врем'я.

Про день од'їзду з Одеси експедиції в часописах не було оголошено нічого, тим дивніше було, звідкіля могла довідатися одеська публіка? І от з самого ранку цілі лави почали сунутися на Карантинну площу, біля таможні, а там на причал, до пароплава. Усі ми були нервово настроєні, ждучи начальства, а найбільше публіка; на причалові цілий гармидер стояв, бо натовп заважав вантажити пароплав, забивши всі проходи. На палубі наші ченці улаштовували ящики, зробили налож, приготували свічки задля молебня. О 12 годині зійшлися решта членів, хто жив по готелях, підійшла оркестра — як виявилось, міська влада вшанувати хотіла од'їзд експедиції. Біля другої години полудня під'їхали разом до пароплава градоначальник міський з своїм штатом, поліцмайстер, Ашінов з жінкою, архімандрит, ад'ютант Ашінова. Ченці позапалювали свічки, закурили кадилом, піп місіонерський одяг ризи — і почався молебень. Ашінов стояв в найкращому своєму театральному одягу, в козацькому жупані історичному, запорозькому, малинового кольору, плюш. Жовтогарячий, тендний сап'ян, з якого зроблені шаровари, вигравав своїм мережевом різнокольоровим, чоботи татарські, зеленого кольору, вимережувані квітчасто, зброя — шабля та кинджал в золотій оправі, наопашки розпанахана черкеська бурка доповнювала одяг. Він стояв гордо, сановито, дійсно являв собою якогось середньовічного лицаря. Біля його стояв молодий козачок, у черкеському одягу; як опісля виявилось, що то його, Ашінова, жінка, котра увесь час улаштовувала такі машкаради. Аж у Константинополі вона одягнулась нарешті в жіночу одежу.

Після закінчення молебня почала грати оркестра на палубі; публіка, котра стояла на причалі, почала вигукувати ура, з паро-

плаву у відповідь їй члени експедиції вигукували собі та кидали шапками вверх.

Пароплав закінчував вантажитися, пролунав перший гудок, міські урядовці почали розпрощуватися з Ашіновим, за другим гудком з палуби повиходили усі, хто прийшов на проводи, оркестра грала вже на причалі. Третій гудок — заметушилися матроси, вантажні робочі на причалі забрали з борта сходи, поодв'язували од причалу канати, і пароплав, під згуки ура і оркестри, поволі став віддалятися від причалу. Через півгодини пароплав далеко за собою залишив одеський порт і йшов на Константинопіль. На пароплаві почалося особливе життя, як буває в подорожі, особливо на пароплавах, де пасажери взагалі їдуть гуртом, надто палубні. Як я згадував уже, пароплав, крім експедиції, віз на собі понад 300 пасажирів, з яких більша кількість були прочани в Єрусалим, котрі в Яффі мали злізти з пароплаву; між прочанами було чимало жінок, молодих та середнього віку, були іще особливого типу жінки, напівпрочанки, напівчерниці, молоді та здорові, в чернечому одязі, котрі удають з себе дуже богомільних, співають святих пісень, ходять з чітками, опускаючи очі додолу, — це тип особливих монастирських проститутток, вони вештаються по монастирях, та монастирських подвір'ях; в Єрусалимі чи на Новім Афоні, де жінкам можна пробувати, крім старого Афона, вони проживають по півроку. Такі проститутки з благословення тієї обителі злигуються тільки з черцями одними; команди пасажирських пароплавів їх добре знають, а як вони не хочуть воловодитися з матросами чи з пасажирями мирянами, то команда пароплава, з помсти, зорить за ними і слідкує і при першій нагоді, як упіймають на пароплаві таких богобоязливих черничок з черцями, то тоді досить над ними познущуються.

От так трапилось на цей раз на нашій пароплаві, де їхали такох черничок до десятка. Тут наші черці виявили себе добре: вони, наче ті жеребці чи собаки з ланцюга спущені, почали ганяти, та романи заводили по трюмах, на нарах, по закутках, за вантажем сіна на палубі, що було в гнічених тюках для волів, яких везли на пароплаві. Вони во славу божу випивали і гріх творили, а як вони моельники, то це задля них нічесоже - сумняшеся, вони, мовляв, гріх одмолять.

Тепер треба знати, які це були черці у нашій духовній місії. Крім самого архімандрита та одного попа, який правив службу, не було ні одного путнього черця; що тільки було найгідшого, найпаскуднішого, всяка негідь та сміття, яке повиригали з себе монастирі, то воно опинилося в цій духовній місії. Дивно було нам, як могли керівники цієї експедиції не бачити, кого вони набирали для такого діла? Чи можна ж було покладатися на таку шантروطу та негідь, що вона чесно буде нести духовний стяг і проповідувати євангельську правду? Вже яка не була наволоч меж членами експедиції, що набрані для охорони, але в порівнянні з цими черцями, яких святі обителі повимітали геть з свого кола, наші були не такі вже розбешені, як черці. Тут, на пароплаві, вони себе виявили, що вони таке; не пройшло й доби ще, тільки до Константинополя не прийшли, коли ще з наших вели себе чемно, поводячись пристойно з жінками, як ці кобелі вже успіли за одну ніч обзнайомитися і поженитися, понапивались п'яними самі та й понапували цих черничок. Уже вдосвіта матроси деяких упіймали вкупі в гріховнім злочині в закамарках, поміж палубним вантажем, повимазували їм тварі воловим кіз'яком і з такими масками приставили їх до капітана пароплаву. Капітан,

звичайно, мав право вчинити за це якийсь присуд над грішниками, але як це були монахи з експедиції, де був сам начальник місії, то він довів до відома архим. Паїсія, а як час був такий, що підходили до Босфору, то з цією справою залишилися, відклавши її до другого разу. Між іншим діло це відволікали і, як видно, хотіли його зам'яти, але як їм не хотіли, щоб бути вкупі з такою негіддю, то двох архімандрит обіцяв скинути у Яффі, з пароплаву а один з цих бешкетників, молодший чернець, попрохав в о. Паїсія помилування. Каючись во гріхах, прохав благословення на чесний шлюб з цією черничкою, котра згодилася їхати з ним, то о. Паїсій благословив з тим, що по прибутті до місця його розстрижуть в козаки і обвінчають грішників. Таким побутом, можна з'ясувати собі, який елемент був цих 40 чоловіка, котрі повинні були навчати слова божого дикунів.

Правда, що була думка в керівників, щоб цей нікчемний набрид повернути усіх в козаки, щоб не паскудили чернечого чину, що було нам відомо після цієї okazji. Тут, очевидно, і робилося з метою такою, що дійсно вербувалися такі черці зовсім не для духовної місії, а в козаки, лиш у дорозі вони носили на собі чернечі ганчірки.

Пароплав о 6 год. ранку увійшов в Босфор і поволі посувався уперед, затримуючись, де треба, біля фортець турецьких, задля виконання формальностей митних та урядових. Перед тим, як підійти до Золотого Рогу, де пароплав повинен був розвантажити вантаж, що належав до Константинополя, та пасажирів, наш осавул Нестеров зібрав нас усіх і оголосив наказ, щоб нікого з турків вантажників та інших, які будуть заходити на пароплав, не допускати залазити в трюм чи заглядати туди, щоб стояли на варті і суворо виконували наказ. Цей дурноверхий наказ, якого ми спочатку не уявляли собі задля чого він і як, чи має осавул право чи ні давати такий наказ, і хто його звелів виконувати, чи сам Ашінов чи осавул, але цей наказ привів мало не до різанини між нами, командою пароплава, та турками, робітниками - вантажниками. Але тут я хочу дати сторінку характеристики цих двох суб'єктів — підручних Ашінова, котрі вповняли ролі один ад'ютанта, а другий осавула, бо мені ще не раз прийдеться про їх розмовляти і про накази, які вони будуть видавати нам.

Перший ад'ютант Цейль — молодий юнак, років 22 — 24. Красний, як дівчина, віртуоз на скрипці, одягався в черкеський одяг, у яким визначався своєю постаттю, чорняві вусики стрілками, він тільки відзначився одним, що приваблював до себе — красою та грою на скрипці — дівчат та молодців. Осаул Нестеров, чоловік 45 — 50 років, лінійський козак з Кубані, з браком якимсь у голові, обличчя у його маловиразне, якесь перелякане і придуркувате, а взагалі він дійсно таким і був, балачка його швидка і малозрозуміла.

Коли пароплав зупинився в Золотому Розі і викинув котвицю, з обох бортів підійшли турецькі фелуки і скільки десятків робочих турок раптом, як ті мавпи, повилазили через борти на палубу і кинулися відкривати трюми, щоб розвантажувати крам. Деякі сплигували в трюм, але наші дозорчі, пам'ятаючи наказ нікого не допускати, зчепилися з ними і, не розуміючи один другого, почали дертися. Позбігалася команда пароплаву, почала з'ясовувати нашим дурням, що це грузчики, що треба швидко розвантажити крам, який належить сюди, де там! — подуріли наші хлопці, котрі уявляли себе хазяїнами на пароплаві і, вповнюючи наказ, нічого знати не хотіли. Деякі вже й носи порозбивали один другому, наші туркам, а турки нашим, позбігалися помічники капітана, і ті не можуть угамувати.

Викликали самого Ашінова з каюти, де він чогось заховався, аж тоді вгамувались наші вільні козаки. От які іноді накази видавали мудрі голови, які були у нас керівники експедиції.

Всі наші члени експедиції були роззброєні, кубанці та осетини, в котрих була своя власна зброя, в якій вони в Одесі ходили, позаховували її, як пароплав підходив до Константинополя. Вся зброя наша була захована в ящиках, позапаковувана в дощаних скринях. Всім нам велено було називатись до Дарданел прочанами, а там називались пересельцями на Далекий Схід, до Володивостока. Все майно наше, тобто експедиційне, рахувалося як знаряддя господарське: зброя, гвинтовки, шаблі та кулі, одна мітральєза, харчі усякі: мука в мішках, сухарі, галети (коржики сухі морські) в бочках, консерви, спирт в бочках, олія, сало, солонина і додатково виноградні галузки в великих пакунках з рогозки, понад скільки тисяч, — це в Абесінії, казали нам, як приїдемо туди, будемо садки садити та виноград розводити. Усі члени експедиції з наказу повинні були хто як може, вчинити машкарад, щобто попереодягатися то черцями в зайві чернечі хламиди (підрясники), дехто поначіплював окуляри, шапки поперевертали і такими проявами поробилися, що всі пасажирів прочани дивувалися, а турки то ще ніколи десь не бачили у себе таких мандрівників. Ашінова, зараз як ми прийшли, закликали до нашого посольства в Константинополі, але Ашінов не поїхав, а послав замість себе свого ад'ютанта Цейля і свою жінку, яка вже в Константинополі скинула свій машкарадний хлоп'ячий одяг, у якому вона увесь час була в Одесі. Всі члени експедиції, крім одних старшин, до Константинополя не знали, що той козак в черкесці — його жінка. Архіандрит поїхав на беріг на своє афонське подвір'я, де він до закликів з Росії був також архіандритом. Через скільки годин пароплав скінчив свій вантаж, вийшов в Мармурове море до Дарданел. В Константинополі Ашінов сидів увесь час в своїй каюті, на верх він вилазив тільки з приводу бійки наших з турками, щоб угамувати. Він виходив в цивільнім одязі з синіми окулярами, так що ми тільки по червоній бороді упізнали його. Значить, дійсно було чогось боятись, все це нас хвилювало від усяких несподіванок, якими нас наші старшини лякали. До Константинополя говорили, що коли б тільки нам через нього благополучно проїхати, то тоді вже безпечно, від Константинополя балачка така сама була про Дарданели, там далі знову за Суецьку протоку, а про Червоне море, де нам загрожувала найбільша небезпека, нічого, ані гугу. Отже всі таємничі балачки, що нам чогось треба боятись, чогось страшного сподіватися, це так нас нервувало, в такому напруженому настрої тримало, що була думка назад утікати. Головне діло, що ніхто товком розумно не з'ясовував нам як і що, чого і кого нам треба стерегтися. Пройшли й Дарданели і архіпелаг, в Середземному морі ми перебули такий жажливий шторм, якого давно в цім морі не бачив ніхто. Досить того, що з волів, котрих везли до „Смірні“ до 200 голів, півсотні на смерть забило, а ті, що залишилися, то ледве живі були, покалічені дуже, з пасажирів деякі були теж понівечені, бо палубних та трюмних пасажирів укупі з волами та вантажем при кожному нахилові пароплаву шпурляло в одну купу та заливало водою. Хвилями покривало всю палубу і вантаж увесь з палуби позносило за борт. Після всіх пригод пароплав увійшов до „Порт - Саїду“ кінцева дорога пароплава. Тут нас і все майно експедиції розвантажили на беріг, треба було очікувати пароплава, який робить рейси по Червоному морю, через

Суецьку протоку. Цілий тиждень довелося нам пробути в Порт - Саїді, розташувавшись табором на причалі; начальство наше жило по готелях. Було тепло, відчувалася близькість тропічного пояса, хлопці наші, у яких завалялася яка копійчина, почали пиячити, користуючись тим, що ром та коньяк дешеві, інші почали спродувати теплу одежу, як зайву, надіючись, що Ашінов зодягне у скарбовий одяг, як обіцяв, а покищо, мовляв, там тепло, вирій, то обійдеться покищо. Отак з нудьги деякі розпиячилися, що хуліганити почали, заходячи у ресторани та шантани, поки не трапилася пригода з нашим консулом. Консул раз натрапив в однім місці, де наші хлопці чинили бешкет в ресторані, він став умовляти, щоб схаменулись, то п'яні дурні вчинили напад на його, від якого вже поліцаї врятували його. Після цієї нагоди нас як найшвидше повантажили на велику баржу, відтягли буксирним катером на рейд, і там ми поки мешкали з наказом: щоб і не смів ніхто на беріг виходити. Тимчасом за малий час, який на березі ми прожили, то хлопці багато подій натворили: перш усього попропивали, хто що мав, маючи надію, що в Абесінії якась Каліфорнія жде усіх, де можна розбагатіти, а подруге — розголосили по всьому місту, хто ми такі і куди їдем. Тверезі звичайно пам'ятали наказ не розголошувати, а п'яні вигукували на весь живіт: ми ашінівці, ми абесінці. Нам сам чорт не брат. Таким чином, як не ховався, як не старався Ашінов, щоб крадькома просмикнути, йому це не вдалося, а як Порт - Саїд — місто інтернаціональне, то знали усі чужоземці про експедицію. В Порт - Саїді сам Ашінов теж розважав себе; можна було бачити його і в шантані, і в казино, де він виграв в рулетку 6000 франків.

Нарешті трапився вантажний пароплав австрійського „Ллойда“ „Амфітрида“, котрий ішов в той рейс по Червоному морю і Ашінов зафрахтував його до Таджури, до місця нашого призначення. Навантаживши наше майно і нас, пароплав вступив в Суецьку протоку, освітлюючи уночі поперед себе дорогу в протоці прожектором; уночі це чарівна картина, коли пароплави цілою валкою, потихо сунуть по каналові один за другим. Берегом по обидва боки біжать пастухи бедуїни та діти їх, простягаючи руки з криком: бакшиш - бакшиш¹⁾, чого їх навчили європейці. Пасажири викидають їм дещо з харчів, то шматки хліба, цукор, часом і деякі гроші, коробки від консервів та пляшки. На другий день, о 12 год. дня, ми були у „Суєці“ — невелике місто в протоці над Червоним морем. Місто маленьке та чепурне, з гарною надбережною та бульваром, в місті, між іншим, на площі, є збудований пам'ятник французові Лесепсові, котрий збудував цей канал. Пам'ятник цей йому збудували ще за його життя. Не відав цей вславлений француз, що через кілька років при будівнанні Панамської протоки вся його зароблена слава ганебно загине. А сам він, обшельмований, закінчить своє життя у в'язниці.

Коли наш пароплав підвівся до причалу, щоб навантажитися вугіллям, то недалеко від нашого пароплаву, біля причалу, стояла італійська військова канонерка „Аугусто - Барбаріго“, яка теж вантажилася вугіллям. Користуючись нагодою, що пароплав простойть 5 — 6 годин, скільки наших хлопців зійшли на беріг, щоб оглядіти місто. Через кілька хвилин, коли ми зупинилися напроти канонерки, до нас з неї зійшло два італійці і почали запитувати, хто ми і куди ми їдем; мова їх була ламана, російська, ми раптом збагнули,

¹⁾ Бакшиш — подарунок, гостинець.

що не слід нам було тут зупинятися і зовсім не виходити. Хоч ми відповіли, що їдемо до Владівостоку і що ми руські, але італійці, засміявшись, зразу одрізали нам: Брешете ви. „Ваш врейт рус, едет в Абесінія“. По всьому видно, що італійці були освідомлені добре про нашу експедицію, та й було б дивно, щоб не знали — вже в одному Порт - Саїді ми розголосили, що їдемо в Абесінію. Під вечір пароплав наш скінчив вантаж свій, знявся і виступив з протоки у Червоне море. Коли ми повернулися з міста, ще в Суєці, на пароплав, то побачили на палубі нового пасажира, який сів був в Суєці, він розташувався собі з двома кошиками під драбиною, котра вела на капітанський поміст. Зодягнений він був в одіж звичайну, піджачну трійку, в суконному чорному брилі, шия, не вважаючи, що було тепло занадто, обв'язана була вовняним шарфом, одіж не нова, а досить поношена, так що цей чоловік скидався хоч на якого крамаря міщанина або майстрового. Речей в його не було ніяких, тільки кошики якісь круглі та високі, з півметра заввишки, з лозини простої, звичайні, овочні, базарні, у яких були харчі: булки та смажені курки, помаранчі, яйця, 2 пляшки якогось питва, скільки коробок манільських цигар, усе це видно було крізь щілини лозини через дірки. Він собі сів на свої кошики і чемно сидів, не звертаючи уваги ні на кого; крім його було ще душ 15 пасажирів - арабів - купців, які ще з Порт - Саїду їхали, вони окремо собі були розташовані на палубі, обкладені цілими барикадами своїх речей, між якими був, очевидно, крам. Поки наш пароплав пройшов фарватер і вступив, скинувши в човна лоцмана, в справжнє море, вже почало зовсім сутеніти.

„ЧЕРВОНЕ МОРЕ. ПОГОНЯ ЗА АМФІТРИДОЮ. КАНОНЕРКИ
АУГУСТО - БАРБАРІГО“

Від Суєцької протоки Червоне море досить вузьке, обидва береги — азіатський та африканський близько і добре видно; місце це, кажуть, те саме, де Мойсей, коли не брехня цьому, перевів через його євреїв, що вирятував з Єгипту; воно й не дивно було б перевести їх, бо тут море в час відпливу, що буває дав рази на добу, так мілке, що прибережні тубільці по коліна найглибше лазять по йому, шукаючи собі поживи, всякі скойки, краби, рибу та інш. — вони майже цим і живуть. Де тільки пароплави проходять, саме гірло глибоке, бо воно завжди тут прокопується машинами; їх тут ціла валка завжди стоїть в роботі, бо піски з африканських та азійських пустель засипають. Не впіло ще смеркнутись, тільки що на пароплаві засвітилися електричні лихтарі, як хтось з наших гукнув, що за нашим пароплавом якесь невідоме судно йде, яке трудно розпізнати, власне тільки лихтарі видно на йому. Судно чим більш наближалось ближче, тоді ми зразу розпізнали, що то була канонерка італійська, яка в Суєці разом з нами вантажилася вугіллям. Вона в порівнянні з нашим австріяком була така маленька, як курка поруч з струсем; пофарбована вона була під колір морської води, так що уночі то й дуже трудно розглядіти, і якби не лихтарі, то ніхто й не догадався б, що вона йде за нами.

Коли ця звістка стала відома всім і дійшла до Ашінова, то раптом зчинилася жахлива тривога між нами. Ось воно те, чого ми мали боятися. Сам Ашінов не уявляв собі навіть, що йому найбільш усього треба стеретися італійців. Воно дійсно так і було, він думав, що перешкоду йому хтонебудь міг вчинити десь там в Константинополі або в Дарданелах, нібито турки, бо тільки про це й балачки було, що

коли б щасливо тільки минути Константинопіль та Дарданели, де ми всі переодягалися та маскувалися, як я згадував про це. Навіть в Порт - Саїді, де найбільша небезпека нам була, то там найбільше всі вели себе та поводитись за надто байдуже та безпечно. Підручні нашого отамана йолопи, як осавул Нестеров та ад'ютант Цейль, не згірш від самого Ашінова і тут вшкварили сміховисько. Звеліли нам злізти усім в трюм і повідкривати ящики і озброюватися, бо, мовляв осавул, за нами йде наш ворог, котрий уночі може на нас зробити напад, а коли ця канонерка вчинить на нас напад, зчепиться на абордаж з нашим пароплавом, то ми, братці, постоїм за себе і покажем „макаронникам“, які ми російські козаки. Ми раптом одностайно кинемося на них, перескочим, коли вона зчепиться бортом до борта, перелущимо усіх італійців, заволодіємо канонеркою і в нас буде перший пароплав своєї фльоти; звичайно, тих, що покидають зброю і запросять змилювання, ми вбивати не будемо, а заберемо в полон.

Як не здається ця нісенітниця неправдивою, як не безглузда ця дитяча похвальба, але був дійсний факт. Були звичайно дурні, несвідомі з наших членів, які зразу впали в дитячий войовничий настрій і уявляли вже себе героями, як осавул Нестеров, але дякуючи людям свідомим і не таким пришепелуватим, колишнім морякам, які зараз же підняли на сміх самого осавула, все закінчилось гаразд. Один з наших членів був у військовій флотії, відбуваючи службу в Севастополі на канонерці військовій; він підійшов до нашого осавула і, не стримуючи себе, промовив: „Слухайте, господин осавул, не плешіть дурниць таких, бо ви в цій справі ніякого біса не тямите. Де це коли бувало, звідкіля ви довідалися, що військові кораблі теперішнього часу зчеплюються на абордаж у бою? Ви зараз таку нісенітницю верзете, що кури і ті сміятимуться з вас. Що ваша ця зброя варт проти судна з гарматами та мінами, італійці нас зараз голими руками заберуть, коли захотять. Наш пароплав не військовий, і я добре знаю морські військові установи: коли італійці дізнаються, що у нас є зброя, то вони з нами і балакати не стануть, а звелять капітанові австрійкові йти, куди звелять, приведуть у свій порт і заберуть нас, як дурних ягнят, у полон. А на випадок, коли б ми задумали не послухатись італійців та й ще опір їм дали, то одної шостидіймової гармати на один постріл було б досить, щоби примусити слухатись їх, а коли б наш пароплав та був військовий і не захотів послухатись, то одної міни з переднього апарату, який у цієї канонерки є, досить, щоб цей пароплав велетень пішов разом з нами на дно. Краще б було не показувати зброю нікому, бо як австрійці зауважать, що у нас зброя є, то вони самі віддадуть нас італійцям, щоб позбутися лиха від них“.

Осавул наш, вислухавши, зніяковів і злякано пішов до Ашінова, а через хвилину 10 повернувся з ад'ютантом і, не звертаючи уваги, осетини та кубанці зараз же достали свою заховану зброю і поначіплювали на себе шаблі та кинджали. З наших дехто, взявши рушницю в руки, глянувши на неї, подержить в руках і назад покладе, також шаблі, коли почали розпаковувати ящики та виймати якісь старовинні поржавлені шаблі, допотопні якісь морські, палаші турецькі ятагани, то не могли надивуватися на цю зброю, опісля ніхто і в руки не хотів брати це сміття. Яка ж то була зброя, то можна собі уявити: це був якийсь мотлох, заваль старовинна, ще з Севастопольської облоги, різних націй, котрі тоді воювали з Росією. Це були рушниці, шаблі та палаші, ятагани французькі, англійські, італійські, турецькі, була зброя військова армійська і флотська. Весь цей брухт, як переможні

трофеї, що російським воякам вдавалося відбити у ворогів, лежав піввіку в севастопільській збройниці (арсеналі), покриваючись іржею, і таку зброю уряд царський велів Ашінову забрати для данакільського ватажка, як платню, на вимін за фортецю Сегало та частину території для російського уряду на африканському березі. Дійсно це так, що „на тобі, боже, що мені не гоже“. Занадто дешево хотіли обдурити бідного дикуна. Рушниці були по 20 фунтів вагою, а деякі загалі мали ще старовинний, кремінний, палаші та шаблі з пихов удвох не можна було витягнути від іржі. Таким побутом озброїлися тільки черкеси та кубанці, у яких була власна зброя, яким вона личила до їх черкеського одягу. Що ж думав Ашінов, невже він одурів і з цією купкою цих вояк налякати італійців? Ми ще не могли собі збагнути цього, як Ашінов відважиться вирішити це питання, навіщо він так зухвало сам лізе в пастку, але воно вилилось несподівано в щось таке театральне, що ми не встигли і обміркувати.

Само собою якось зчинилося так: коли повиходили з трюма черкеси та кубанці в зброї, то команда пароплава була здивована (з нею ми встигли за короткий час подружити, це були слов'яни Далматського прибережжя, так що в розмові можна було зрозуміти одне другого). Опісля через який час, позбавившись в гурт, ми почали співати, потім наші музики стали награвати до танців, а там і пішла робота ногам, і всі наші танцюри почали показувати свої штуки. В той час це була вже година 10 - та вечора, погода на морі була гарна, тиха та спокійна, коли усі скупчилися біля наших танцюристів, матроси, навіть пасажери араби, то ніхто й не зауважив, як поруч з нашим пароплавом з'явилася італійська канонерка. Як вона увесь час йшла позад нашого пароплава, то ми собі так і міркували, що вона нас назирці буде триматися цілу ніч, бо нам відомо було, що на другий день чи на третій наш пароплав зайде у який порт, то там повинно виявитися і наше становище і італійців, що вони думають відносно нас чинити. І тут раптом несподівано вона дігнала наш пароплав і порівнялась з ним. Спершу ми трохи збентежилися, коли канонерка, від нашого пароплава з правого борта, на яких 20 сажнів, не переганяючи нас, продовжувала йти; всі італійці, як офіцери, так і команда, були на палубі, деякі поспіралися на борт з офіцерів, понаводили свої біноклі на нас; так пройшло скільки хвилин, поки ми трохи вгамувалися від несподіванки, а далі, щоб не показатися страхополохами перед італійцями, ми зразу умовилися тримати себе сміливо. Тут вийшов на поміст і Ашінов з австрійським капітаном. Ашінов, як видно, увійшов в раж, сам пропонував, щоб проспівали хором, тут і почали наші співці виказувати свій талант; і дійсно це був концерт, бо у нас були гарні співці, хоч би і в оперу то не соромно. Улаштовано було на палубі, посередині, концерта; були номери сольо й хорові; після декількох пісень музичні італійці зрозуміли, з ким мають діло, вони зразу оцінювали наших співців дружніми оплесками і вигуками браво.

З канонерки було добре чути і видно гарно при електричних лихтарях. Коли дійшло діло до танців, до кавказької лезгінки з кинджалами, то в італійців зчинився такий галас від захопленого настрою, що мало своїх картузів не позакидали у море, підкидаючи вверх. Довго ще продовжувалися пісні та танці, поки ми самі почали розходитися та улаштовуватися спати. Канонерка ще трохи пропливла поруч, а потім почала відставати і знову опинилася за кермою нашого пароплава.

В цю ніч зчинилася неприємна пригода на нашому пароплаві, річ ганебна задля наших членів експедиції: уночі було обікрадено

арабських крамарів, що їхали на палубі, в них було покрадено коштовний крам, дорогоцінне каміння: брильянти, рубіни, сафіри, бірюза, перли та інш. Це вчинили, як опісля ми довідались, наші одеські золоторотці, халамидники, які втерлися в нашу експедицію. Ранком араби постовплювалися, розглядаючи свої речі, які були біля них на палубі; вони були порозпанахувані ножами, всякі вузли та торби, дещо проозкидувано. Покликали капітана, і араби почали скаржитися, вони підрахували, що вкрадено краму на 2000 талярів¹⁾. Тут не могло бути сумніву в тім, що це зробили наші ашівівці, бо пасажирів, крім нас та арабів, більше не було, бо цей пароплав не пасажирський, а вантажний, але він часами бере палубних пасажирів. Матроси теж не могли вчинити цю крадіж, бо вони цієї ночі в цій частині на задній палубі, крім дозорного матроса, не були, якби це могли зробити матроси, то їм треба б було через нас перелазити до арабів, бо навкруги цих арабів ропозташовані були члени нашої експедиції. Що капітан цим арабам відповів, невідомо, бо він нічого нікому не казав, ні нам, ні самому Ашінову. Ашінов все таки знав про крадіж, він не допитував нікого, хто покрав, але відомий ад'ютант Цейль та осавул Нестеров пропонували не допитуючись, хто злодій, щоб поділився зо всіма, хто покрав.

Коли найбільше осетини взялися за це, щоб той, хто покрав, негайно виявився, щоб поділити награбоване, і почали трусити усіх, найбільше підозрілих суб'єктів, то один, до якого підійшли до скриньки, заставляючи його відчинити, признався і пропонував почекати, поки араби злізуть, куди вони їхали. І в той день, коли араби злізли у порту Суакім, не добувши награбованого, вони мовчки по - філософському, байдужо віднеслися, знаючи, що що з воза впало, те пропало, а в Москви-розбишаки не видереш покраденого, особливо у таких, як навкруги себе бачили — озброєних черкесів та кубанців. Увечері, після того, як араби висадилися і пароплав вийшов, тоді черкеси стали вимагати покрадене дорогоцінне каміння до їх рук і вони поділять на всіх. То цей злодіяка нахабно так вийняв зі скриньки своєї при всіх скільки коробок з картону, в яких було те каміння і, не відчиняючи їх, підійшов до борта, буцім би щоб там у затінку показати; він, тримаючи в руках ції коробки, помахав ними і запитав: „Чуєте як торохтять? Гарні коштовні камінці, тільки не вам, дурням, ними володіти.

Ні мені, ні вам, а от туди їх“. І шпурнув за борт у море коробки перше, ніж хто міг догадатися. Ну і, звичайно, полаяли його тільки і так розбрелися. Аж в Одесі після розгрому експедиції розказували, як він продавав це каміння.

От така то популярна була експедиція Ашінівська. Ну, Ашінов на цей вчинок як реагував? Він був цим задоволений, що його хлопці — молодці, на всі руки здатні.

Відхиляючись від продовження своєї оповіді, я це власне роблю з наміром, щоб виявляти всі ганебні вчинки, які творилися в цій експедиції, які там були члени в ній, які начальники і головний отаман, яка була духовна місія і сам архімандрит і чого варті були всі. Уже по цих вчинках, які я зазначував попереду і зараз, було видно, чого варта ця експедиція та її дисципліна і до чого можна дійти з такою бандою.

¹⁾ В Африці у цій частині від берега і в Абесінії ще і досі ходять старовинні австр. гроші — талари Марії Терези, австрійської імператриці.

Ранком другого дня, тоді, як було виявлено у арабів крадіж, через години дві пароплав увійшов в Порт - Суакім. Це англійська колонія, на африканському прибережжі. Була 8 - ма година ранку, як пароплав кинув якір в бухту. У місті було видно якесь надзвичайне хвилювання і в затоці стояв англійський крейсер станціонер, на якому була метушня, на катерах увесь час з'їжджали озброєні матроси до причалу. Від міста, за яких 5 кілометрів, на узгір'ї, видно було військовий бій, було чути постріли і видно, як бігали там люди, перебігаючи з одного на друге місце. Тут нам команда пароплаву розказала, що цієї ночі в місті зчинилася різанина, був зроблений напад дикунів тубільців на місто, було порізано понад три сотні мешканців і з півсотні європейців і що тільки крейсер, який нагодився на той час, бо стояв в затоці, гарматами по містові поміг вигнати з міста й одігнати геть в гори повстанців. Тут з пароплава нашого повисажувалися араби пасажирів, яких у нас обікрали. Коли через яку годину до нашого пароплава з крейсера англійського підійшла військова шлюпка, і з неї на наш пароплав вийшло 8 чоловік військових англійців, вони зараз запитали про Ашінова і пішли до його вниз до першої кляси в їдальню, де він в той час заховався. Він був на палубі, коли ми увійшли в затоку, а коли вглядів, що англійці стали підпливати, то заховався вниз у каюті.

Через якої півгодини вони вийшли з каюті, посідали в човна і назад поїхали. Виявилось, що англійці якось дізналися про експедицію російську, і от це вони з'явилися до Ашінова з пропонуванням, щоб він з своїми козаками допоміг їм у військовому ділі проти дикунів, що повстали, обіцяючи йому за те гарну плату. Ашінов відмовився категорично, сказавши їм, що у нього ніяких військових людей нема, а тільки пересельці до Владивостока. Повірили йому англійці, чи ні, про це невідомо було нам. Як же англійці довідалися про нашу експедицію, цікаво було нашим ашінівцям? Річ звичайна, коли військовий корабель приходить у який порт і застане там другий військовий корабель, чи свій чи чужий, то, по морській традиції, офіцери кораблів роблять одні другим візити; цей звичай скрізь ведеться — не вніс судно кинути якір, то зараз же негайно до його з другого корабля з'являються офіцери з вішнуванням з щасливим прибуттям. На цей раз, мабуть, сталося так же, бо італійська канонерка, яка усю ніч ішла позад нас, прийшла разом з нами і стала на рейді поза затокою, але до нас ні за яким ділом ніхто з неї не звертався. Неодмінно, що під час візити італійці запобігли перед англійцями, оголосивши, хто ми такі. Під час приходу нашого зброю осетини та кубанці заховали. Тут пароплав стояв не більше двох годин і знову зниквся далі; коли ми проходили повз італійської канонерки, то вона і собі підіймала якір, а через півгодини в морі вже знову позад нашого пароплава була. Було ясно, що італійці щось намірялися вчинити, коли так вперто нас переслідували. Поки ми ще не знали замірів канонерки й на всі лади робили здогади, аж на другий день виявилось все. Італійці просто - напросто не чіпали нас тому, що наш пароплав уночі мав зайти у їх порт Массая, що теж на африканському прибережжі, а як пароплав цей робить рейси по цій лінії, то він завжди заходить по цих портах і в Массая неминуче він повинен зайти. Тут то вони сподівалися, що ми самі їм улізем в пастку. Але не так склалося, як бажалося для них. Коли Ашінов дізнався від австрійського капітана, що він назавтра має увійти в італійський порт, то він вже певне знав, що його там жде. Бачивши таке скрутне становище, він

умовився з австрійським капітаном, щоб той не заходив в Массу, а поминув його. Вантаж, який туди є, то мовляв, назад як буде йти, то тоді заверне і скине, за це Ашінов заплатив десять тисяч франків. Капітан охоче згодився; з одного боку це дуже корисна комбінація задля комерційного Ллойда, а подруге австрійський капітан хотів на злість, в піку італійцям зробити, бо у них віковичний антагонізм з італійцями.

Коли ми вийшли з англійського Суакіма, то пароплав наш при тихій погоді йшов, держачи курс на Массу. Увесь день канонерка увічливо йшла собі позад нашого пароплаву, вона не лізла нам настирливо на очі, щоб нас не бентежити та не полохати, зарані радіючи, що в Массу вони пастку над нами зашморгнуть відразу. Удень ми всі на палубі грали купами то в карти, то так від нудьги провадили дурня; пасажирів, крім одного, про якого я оповідав раніш, більше не було. Коло купки, де грали у карти, цей пасажир проходжувався, частенько поглядаючи на нас, потім він неначе став цікавитися грою і підійшов до гурту нашого. Запаливши цигарку, він заклав руки в кешені, стояв і покурював, поглядаючи, як хлопці шкварили один одного по спині джгутом, хто програє; він і собі сміявся, показуючи цим, що ніби він дуже зацікавлений грою. Далі хтось один з наших нахабно попрохав у його покурити сигарі, він увічливо й запобігливо зараз же вийняв порт - сигар, де було скільки сигар, дав йому. Тут, бачачи таку дурницю, з'явилось багато охочих, і з усіх боків попростягалися руки за сигарами, користуючись, що дурний німець не відмовляється. Він балакав по - німецьки, а з наших деякі уміли по - німецьки, то він пороздавав усе з порт - сигара, пішов до свого кошика, вийняв коробку манільських сигар, де було цілої півсотні, і почав роздавати направо та наліво. Зав'язалося приємне знайомство. Тут наші голодранці оточили його кругом і почали балачку. Нарешті він запитав нас, куди ми їдемо? Коли йому відповіли, що до Владивостока, то він покрутив головою недовіриливо, а потім вийняв з внутрішньої кешені гаман книжкового, дістав мапу Африки, потім приліг на палубі, обпершись плечем до стіни рубки, розгорнув повільно мапу і, ткнувши пальцем в одно місце, промовив: „Ось сюди ви їдете“. Коли дехто, нахилившись, заглянув, де він держав пальця, там визначалося по - латині „Абесінія“. І коли ми заперечили, що не правда, то він склав мапу назад і одійшов від нас незадоволений. Коли через якийсь час австрійські матроси, бачивши, що він поміж нами треться, запитали, чого він питає нас і їм порозказували, ми з ними зразу подружили і поводитися прямо по - братерськи, майже половина наших годувалася з матросами їхніми харчами та кавою. Австрійці знали, що ми їдемо до Таджикири, де нас повинні висадити, і що ми прямуємо до Абесінії. Матроси нас застерегли, щоб не дуже з ним, бо він шпиг з італійської канонерки, яка йде за нами. Тоді ми разом схаменулися і почали триматися насторожі з ним. Опісля він до нас вже більше не підходив, сигари в його ніхто з нас більше не просив, а коли Ашінов довідався від нас, хто він, то щоб запевнитися в дійсності, що то шпиг, Ашінов увечері покликав до себе в каюту одного нашого халамидника, котрий був покрав в арабів каблучки з камінням. Що в його з ним була за таємнича промова, ніхто не знав, на запит, чого його покликано, він одмовився, що його Ашінов добре вилаяв за крадіжку і що буцім заборонив йому суворо це робити, бо цим він оганьбив усіх членів. Удосвіта пасажир шпиг, якого ми так і називали, зчинив тривогу, розколошкавши нас, що його обікрадено; він зібрав кілька матросів,

почав говорити їм, що у його пропав великий гаман з кешені, з грішми та з документами. Матроси здвигували плечима, наші теж збентежилися і зараз же взяли на пугундер нашого фахівця по кешеньковому ділу — допитуючись, вимагали признатись, бо битимуть, щоб не ганьбив усіх членів експедиції. Зробили в його трус, але нічого не знайшли; це вже друга неприємна okazія для нас, та ще з італійським шпигом. Ми вже заподозрили, що він сам нарочито симулював крадіжку, щоб мати приклучку до нас, але коли розвиднілося, то гаман його спокійнісінько лежав на палубі, біля самого борта; в рівчакові, де стікає вода, коли миють палубу, знайшов матрос цей гаман. Коли італієць переглядів, то здивовано завідомив, що усе ціле, нічого не пропало. Так ми і були увесь час тієї думки, що або він загубив був гамана, або в його витягли з кешені, але, злякавшись тарараму, підкинули. Аж в кінці подорожі ми вже збагнули, як воно було, коли Ашінов, глузуючи з него в Таджики, як ми приїхали, пив за здоров'я його і дякував, що йому, мовляв, дуже приємно з приводу того, що представник італійської військової фльоти, славетний¹⁾ полковник Сан - Мініятелі, власною персоною супроводив російську експедицію до Таджики. Тоді нам відомо було ясно, звідки Ашінов довідався, хто він, і як його звуть: він заставив нашого жуліка викрасти документи його і довідавшись, хто він, звелів підкинути назад гаман.

От за для чого в Ашінівську експедицію набирались золоторотці і фахівці по кешеньковій частині. Все було обмірковано і передбачено в Одесі, що і жуліки знадобляться в експедиції. Таким побутом ми бачимо, що Ашінов був „на високості свого завдання“.

(Далі буде)

¹⁾ Полковник Сан - Мініятелі був армійський офіцер, а не фльотський. Ашінов помилково назвав його морським полковником.